

ZÁGONYI ERVIN

**KOSZTOLÁNYI KÍNAI ÉS JAPÁN VERSFORDÍTÁSAINAK
KELETKEZÉSTÖRTÉNETE; A JAPÁN KÖZVETÍTŐ SZÖVEGEK
JEGYZÉKE**

Komlowszki Tibor emlékének

Feledhetetlen emlékű szerkesztőm, Komlowszki Tibor jó két évtizeddel ezelőtt közölte első dolgozatomat Kosztolányi kínai és japán műfordításainak tárgyköréből. Ezt az első, 1986-os japán tárgyú cikket 1990-ben követte ennek folytatása, majd 1991-ben a kínai műfordításokról szóló – ezek nyugati közvetítő szövegeit feltáró-számba vevő – tanulmányom is napvilágot látott.¹ Ennek közvetlen folytatásával, a kínai fordítások nyelvművészetének bemutatásával „forrásaik tükrében” még adós vagyok.

Most azonban, közbülső fejezetként, mindazokat a mozzanatokat szeretném számba venni, melyek a költőt kínai és japán fordításaira ösztönözték, kronológiai sorrendben haladva. Ez, látni fogjuk, a japán fordítások esetében a források végső tisztázásához is hozzásegített. Emlékeztetőül, dióhéjban utalok a fenti három dolgozat fő tényeire is. Függelékül közlöm a japán fordítások forrásainak jegyzékét: ez annak idején kiadónyomdavitási gondok miatt elhalasztódott, aztán végül is elmaradt. (A hiányért aztán kicsit kárpótolt az 1991-es kínai dolgozat: ebben majdnem félezer nyugati előd-fordítót sikerült felsorolnom – miután szeretve tisztelt szerkesztőm jóvoltából a két „japán” cikkben Kosztolányi jó kétszáz japán fordításának majdnem a felét már idézhettem és értelmezhettem, angol, francia, német közvetítőikkel együtt.)

Az ifjú Kosztolányi Bródy Sándor Jövendőjében olvashatja – maga is „szerző” a lapban, Baudelaire *Macskájának* fordításával – Telekes Béla kínai, illetve Heltai Jenő japán versfordításait.

1907-ben Hans Bethge világköltészeti antológiáját, a *Die Lyrik des Auslandes in neuerer Zeit*ot forgathatja² (Kosztolányi maga is szerepel benne egy verssel, ez a *Lámpafény*, *Lampenschein*, Horvát Henrik fordításában); belőle szerzi aztán az 1914-es *Modern költők* két kínai és két japán fordítását. 1907-ből való Bethge kínai átköltés-kötete, a *Die*

¹ Kosztolányi japán versfordításai – forrásaik fényében, ItK, 1986, 246–274; Kosztolányi japán versfordításai – forrásaik fényében, II, ItK, 1990, 46–70; Kosztolányi kínai versfordításai, ItK, 1991, 543–578 (a továbbiakban: ZÁGONYI 1986; ZÁGONYI 1990; ZÁGONYI 1991).

² Hans BETHGE, *Die Lyrik des Auslandes in neuerer Zeit*, Leipzig, Max Hesse, (1907) (a továbbiakban: BETHGE, *Lyrik* 1907; Bethge antológiájáról lásd ZÁGONYI Ervin, *Kosztolányi és az orosz irodalom*, Bp., Akadémiai, 1990, 121, 124–125).

chinesische Flöte is,³ melyet majd 1921-ben egy terjedelmesebb válogatás, a *Pfirsichblüten aus China* is követ.⁴ Kosztolányi – egyetlen eset kivételével – nem él Bethge szép, de eredetét sokszorosára bővítő, parafrázisos megoldásaival; Kaffka Margit és Juhász Gyula merít belőlük. Viszont valószínűleg felfigyel Richard Dehmel verseskötetének – maga is fordított belőle – négy Li Taj-po átköltésére,⁵ s olvashatja, igaz, később, Paul Claudelnek a kínai temetőkről szóló írását.⁶ (Későbbi, nem nevesített hivatkozása ugyanis majd Dehmelre és Claudelre utal.)

Bethge másik, kínai átköltéseihez hasonlóan nagysikerű, immár japán fordításkötete, a *Japanischer Frühling* 1911-ben jelenik meg;⁷ Kosztolányi csak 1930-ban használja majd forrásként. Egy másik, a későbbiekben alapvetőnek bizonyuló mű, Michel Revonnak Claudel szerint nagyszerű távlatokat nyitó, japán eredetiből merítő antológiája megelőzi csak közvetítő forrásokat ismerő német társát: műve, az *Anthologie de la Littérature Japonaise...* 1910-es keltű.⁸ Fenti dolgozataim írásakor még nem tudtam időben pontosan behatárolni Kosztolányi Revonnal való első „találkozását”; egy 1915-ös, nyilván Revon bőséges lábjegyzeteire történő s kicsit túlzó utalása – „A [...] háromsoros vers alatt gyűjteményemben durva lelkű európaiak számára hosszú jegyzet...” – azonban valószínűsíti művének ismeretét.⁹

Előreszaladtunk: az 1911-es év adaléka Horvát Henrik pastiche-ének – *Kínai vers a szép évről* – fordítása, az évfolyam tartalomjegyzékében Kosztolányi nevével jelzetten A Hétben.¹⁰ Kosztolányi lírájában is bukkan fel idevágó, japán vonatkozású motívum. A *Mostan színes tintákról álmodom* költője „krikszkrakszokat”, „japán betűket írta” (1910), a *Térkép szemlélője* „mély éjeken át” „japán, olasz és muszka földön jár” (1913), egy későbbi, talán 1923-as, cím nélküli vers szerint pedig „az áprilisi délutánon” „az illatos, japán égből hull a napfény és hull a zápor”.

³ Hans BETHGE, *Die chinesische Flöte: Nachdichtungen chinesischer Lyrik*, Leipzig, Insel, 1907 (a továbbiakban: BETHGE 1907).

⁴ Hans BETHGE, *Pfirsichblüten aus China*, Berlin, Ernst Rowohlt, 1922 (a továbbiakban: BETHGE 1922).

⁵ Richard DEHMELE, *Aber die Liebe: Zwei Folgen Gedichte*, Berlin, S. Fischer, 1907 (első kiadása: 1893), 62–66, 85 (a továbbiakban: DEHMELE 1907).

⁶ Vö. Paul CLAUDEL, *A kínai temető*, Élet, VI. évf., 5. sz., 1914. február 1., 143. („...és míg az élők, a szárandó sokaság, a völgyek katlanán bódorognak, az alacsony és pocsolós lapályokon, a halottak fenn a szabadban, a legjobb helyen kitarják lakásukat a napfénynek és a messzeségnek.”) – Ez a szám tartalmazza KÁRPÁTI Aurél elismerő recenzióját a *Modern költőkről*, lásd *uo.*, 254–255.

⁷ Hans BETHGE, *Japanischer Frühling*, Leipzig, Insel, 1911 (a továbbiakban: BETHGE 1911).

⁸ Michel REVON, *Anthologie de la Littérature Japonaise de origines au XXe siècle*, Paris, Delegrave, 1910 (az MTA Könyvtárában: sixième éd., 1928) (a továbbiakban: REVON 1910).

⁹ *Dzsiu-dzsiu*, A Hét, 1915. augusztus 8., 187 = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Füst*, összegyűjt. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1970, 187. – Kosztolányi 1923-ban egy Ryōta-haiku kapcsán majd le is fordít egy ilyen jegyzetet, vö. lentebb, 23. jegyzet.

¹⁰ Lásd A Hét, 1911. február 26., 9. sz., 134. (Kosztolányi egy keltezetlen autográf kézírásos *Osszián* című töredékében a „hamisításról, plágiumról, irodalmi ollózásról” szólva Horvátra is utal: „Makai Emil Zsidó költők. Horvát Henrik Kínai költők. Albanische Sprichwörter.” Vö. SÁFRÁN Györgyi, *Kosztolányi Dezső hagyatéka. Kosztolányiné Harnos Ilona hagyatéka. Hítel Dénes gyűjteménye (Ms 4612–Ms 4649)*, Bp., MTAKK, 1978; az idézett hely: 4613/894 (a továbbiakban: *Kosztolányi-hagyatéka* + sorozati szám).

Az 1914-es *Modern költők* tartalmazza aztán a *Die Lyrik des Auslandes...*-ből fordított két kínai és a két japán verset, Hans Bethge, illetve Otto Hauser átköltéseiből.¹¹ A két kínai lírikus a 19. század második feléből való, a két japán vers szerzője Inoue Tetsujirō, az „új stílusú vers”, a „shintaisi” iskolateremtő mestere.¹² Ezek, mint a többiek is, Kosztolányi talán egy kicsit illuzórikus tételét is hivatottak szolgálni, a „modern költők” „egytestvér” voltáról, érzéseikről, „amelyeknek színe és súlya ugyanannyi Tokióban, Madridban és Konstantinápolyban, mint Párisban, Krisztiniában és Budapesten”.¹³ A kötet közvetlenül idevágó anyaga is említést érdemel: tartalmazza Ferdinand Greggh hat „kis japán versét”, Alfred Kerr japán táncosnő látványától ihletett *Hanakóját*, valamint Théophile Gautier *Kínai szerelem* című versét.¹⁴ (Ugyancsak áttételesen sorolható témánkhoz *A sárga kabát* című „kínai” színmű, melyet 1914 tavaszán mutat be Kosztolányi fordításában a Vígszínház.)¹⁵

Az első igazi s valószínűleg rejtve vagy tudottan tovább munkáló kínai élménnyel azonban az első világháború nagy megrázkódtatása szolgál Kosztolányinak. A Nyugat 1915. december 15-i számában megrendülten ad hírt, a szerző utószavából is idézve, Klabund kínai átköltéseket tartalmazó háborúellenes kötetéről, a *Dumpfe Trommel und beraushtes Gongról*,¹⁶ s azon melegebben ízelítőt is adva belőlük, két nagy erejű, expresszív Li Taj-po-verssel (*Téli háború, Háború a Gobi-sivatagban*) és egy „Chen-Tue-Csi” névvel jelzett költőével – Klabund kötetében „Tschang-tü-tsi” néven szerepel –, *A fehér gólyával*.¹⁷ Erről Tátraszéplakon gyógykezelt feleségét is tájékoztatja: „A munkakedvem [...] egyszerre felszökkent, lefordítottam 3 szép kínai verset”.¹⁸ – Az 1921-es, második, bővített *Modern költők* függelékeként közölt *Háborús versek* aztán három újabb Klabund-közvetítésű verssel (Tu Fu: *Indul a század, A fiatal hadiasszony*, Li Taj-po: *Az átkozott háború*) bővülnek. Keletkezésük időpontját, körülményeit egészen a

¹¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Modern költők: Külföldi antológia*, Bp., Élet, 1914, 266–268, 259–261 (a továbbiakban: KOSZTOLÁNYI 1914).

¹² Tetsujirōról – a tōkiói egyetem filozófiaprofesszora is volt – lásd REVON 1910, 449. – A Hauser-fordításokat Bethge Otto HAUSER *Japanische Lyrik von 1800–1900* című kötetéből – vö. a *Forrásjegyzék* bevezetőjével – veszi (Hauser bevezetőjében Tetsujirōról is szól); a két 19. századi kínai vers közvetítőjeként Bethge „angol prózaforrásokat” („englische Prosaquellen”) használt, vö. BETHGE 1907, 111.

¹³ KOSZTOLÁNYI 1914, I.

¹⁴ KOSZTOLÁNYI 1914, 171–172, 318, 133. – A Greggh-versek eredetjét lásd Ferdinand GREGGH, *Quatrains à la façon des haikai japonais*, Revue de Paris, 1906; vö. Albert MAYBON, *Lettres japonaises*, Mercure de France, 15-I-1926, 530 (a továbbiakban: MAYBON 1926).

¹⁵ Harry I. BENRIMO, George HAZELTON, *A sárga kabát: Színmű, három felvonásban*, Bp., 1914 (Fővárosi Színházak Műsora, 19). (Az OSZK Színház-történeti Tára; vö. BARÁTH Ferenc, *Kosztolányi*, Zalaegerszeg, Pannonia Könyvnyomda, 1938, 125).

¹⁶ KLABUND (Alfred HENSCHKE), *Dumpfe Trommel und beraushtes Gong: Nachdichtungen chinesischer Kriegeslyrik*, Leipzig, Insel, (1915) (Inselbücherei, 183) (a továbbiakban: KLABUND 1915; Kosztolányi valószínűleg az 1915 őszi megjelenés második kiadásáról ír).

¹⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső (a cikkben név nélkül), *Kínai háborús lyra*, Nyugat (a továbbiakban: Ny), VIII. évf., 24. sz., 1915. karácsony, 1378–1381. (IGNOTUS háborúellenes írását – *A jóakarátú embereknek*, 1371–1377 – követi.)

¹⁸ Vö. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – Naplók*, egybegyűjt., sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta RÉZ Pál, Bp., Osiris, 1996, 534 (a továbbiakban: KOSZTOLÁNYI 1996).

közelmúltig nem sikerült felderítenem; végül is Sárközi Éva 2006-os cikke nyomán sikerült megállapítanom: A Nő című feminista folyóirat 1917. február 10-i számában jelentek meg.¹⁹ (Az *Indul a századot* közben Reiter Róbert is lefordította, éppen Kosztolányi egyik orgánumban, a Mában.)²⁰

Egy tragikus esemény, az 1923. szeptember elején történt hatalmas japáni föld- és tengerrengés újra – ha nem is csak ez cikke központi kérdése – a japán költészetre fordítja Kosztolányi figyelmét. *Japán* című cikkéből szereztem erről tudomást, amely egy 1997-es, kiadatlan írásait tartalmazó kötetben olvasható.²¹ Ebben Kosztolányi „gyűjteményéből”, ahogy nevezi, s ez immár kétséget kizáróan Revon antológiája, lefordít pár verset is, a japán világ – számára minden részvéte mellett is – idegen voltának, távoliségének illusztrálására. Ezek – mai, pontosabb névjelölés szerint – Fujiwara no Yohitsune: *Vándorúton*, valamint Henjō: *Felhő*, Issa: *Verebek*, Hokushi: *Tűzvész után*, Ryōta: *Fenyő*. Az 1931-es *Kínai és japán versek* fordításainak számbavételekor, 1986-os tanulmányomban, feltételesem a Revont németre áttevő Paul Adler szövegeiből származó (általam „Adler–Revon”-ként jelzett) Kosztolányi-fordítások közé soroltam őket, számba véve azonban Revonra utaló jegyeiket is.²² Most végre világossá vált, hogy itt egyértelműen Revon a forrás. A *Fenyő* kapcsán Kosztolányi szó szerinti fordításban idézi is Revon idevágó lábjegyzetét.²³ (Annak idején csak egy verset véltem biztosan Revontól eredőnek, Fujiwara Yetaka *Szilvafáját*: ezt ugyanis Adler kifejejtette a maga fordításkötetéből, Revonnál viszont szerepelt.²⁴ Ennek viszont, látni fogjuk, E. Powys-Mathers volt a közvetítője.) A kis *Japán*-cikk egy ismeretlen fordítótól – valószínűleg maga Horiguchi volt ez – eredő Horiguchi-tankát is tartalmaz. Kosztolányi az 1931-es kötetben, a *Kínai és japán versekben* aztán új, az általam először is valószínűbbnek tartott Adler–Revon-szöveggel adja a *Fenyőt*, s a Horiguchi-verset is jobb változatra cseréli fel.²⁵

¹⁹ Vö. *Régi kínai költők a háborúról*, A Nő, IV. évf., 5. sz., 1917. február 10., 72. (A cikk a Die Frau der Gegenwart című lap nyomán készült bevezető után közli a három fordítást.) – SÁRKÖZI ÉVA írását – „*Kedves szerkesztő kisasszony*” – lásd It, 2006, 243.

²⁰ A Kosztolányi kínai és japán fordításainak kortársi, azokat megelőző vagy velük szinkron, illetve – a japán haikuk esetében – későbbi szövegvariánsait (Tandori Dezsőét) lásd az 1. jegyzetben idézett három dolgozatom megfelelő helyein.

²¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Japán*, Pesti Hírlap (a továbbiakban: PH), 1923. szeptember 8. = Uő, *Az élet primadonnái*, összegyűjt. OROSZ László, h. n., Palatinus Intera, 1997, 156–159 (a továbbiakban: KOSZTOLÁNYI 1923).

²² Az Adler–Revon-vagyilagosságról lásd ZÁGONYI 1986, 257–264; a *Vándorútonról* 263, a *Verebekekről* 264, a *Fenyőről* 262. – Rába György annak idején, 1986-os dolgozatáról szólva, „nem tudta helyeselni” „a bizonyított, a valószínűsített és a csak feltételezhető források egy kalap alá vonását”. Hozzám intézett, keltezés nélküli lapja.

²³ REVON 1910, 398; KOSZTOLÁNYI 1923, 158.

²⁴ REVON 1910, 286; francia szövegét lásd ZÁGONYI 1986, 258.

²⁵ Az 1923-as cím nélküli *Fenyő*-változat szövege: „Ragyog a holdfény reszketőn. / Ha meghalok és újrászületek / Legyek fenyő a bérctetőn”, a véglegesé: „Fönn jár a Hold. / Most hág az ég fennkölt ormára Ő. / Jaj, bérctetőn mért nem vagyok fenyő?” A szintén cím nélküli Horiguchi-versé: „Én szenvedek, mert élek, élek, élek. / Én szenvedek, mert megszülettem, / Mert ember és japáni lettem, / Ezért jár hálni én belém a lélek”; a végleges változaté, *Jajszó* címmel: „Bús és sötét szememben / örökre könny ragyog, / mivel sovány vagyok, / mivel japán vagyok, / mivel ember vagyok.”

Néhány nappal a *Japán* írása után, bizonyára a magyarra tett haikuk emlékével, azon mereng, miért nem ír Rippl-Rónai „kis japán verseket”.²⁶

Közben „a kínai szál” is folytatódik. 1922 januárjában, Földes Imre *A bálvány* című darabjának apropójából (Kosztolányi sem a szerzőt, sem a mű címét nem említi) dióhéjban összegezi Kínáról szóló ismereteit, utalva „a nagy-nagy, vén ország” költőire is: „...az édes Li-Tai-Po, az andalító Thu-Fu és a gyermek Csang-Csi [...] eljuttatták ide az ő szellemüket...” Hivatkozik, túl múlton, irodalmon, a jelen Kínájára is: „Selyemben járó gazdagjaik tündöklőek, koldusaik pedig a rettenet nábobjai”.²⁷

A következő évben az általa oly szeretett-tisztelt Szini Gyula darabjának – *Ikercsillag* – bemutatója kapcsán magasztalóan szól Li Taj-póról, „az ősi bohémról”, „a pityókos, bölcs álmodozóról”, „ki örökkévaló sorokat írt a holdról, a borrról, a temetőről”. (Li Taj-po „csillagpárja” a drámában Tu Fu.) A „temető”-motívum Dehmel fentebb említett kötetének egyik Li Taj-po-versében, illetve a *Die chinesische Flöte*-ben bukkan fel. (Szini a műben Li Taj-po ajkára adja többek között Bethge huszonhárom soros parafrázisát szó szerint lefordítva, azt az eredetileg négy soros verset, amelyet majd Kosztolányi, Richard Wilhelm gondos munkája nyomán, 1929-ben publikál, első kínai fordításcsokrában, *Magányos hölgy* címmel.)²⁸

Kosztolányi Li Taj-po nagyságába vetett hitét egyébként Bethge két „kínai” kötetén kívül Klabund is táplálhatta: 1923-as rövid, népszerűsítő, majd 1929-es, valószínűleg Kosztolányinak is birtokában lévő, bővített, végleges fogalmazású irodalomtörténetében, képét a kötet címlapja elé helyezve, őt tartja „a világ legnagyobb lírikusának”.²⁹ – Arról

²⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Rippl-Rónai és az írók*, Színházi Élet (a továbbiakban: SzÉ), 1923. október 28. = Uő, *Írók, festők, tudósok: Tanulmányok magyar kortársakról*, gyűjt., sajtó alá rend. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1958, II, 228. „Miért nem ír apró, japáni verseket is? Sárgát, halványlilát, kéket. Madár kóvályogna bennük, a víz fölött, örök délután sütné a piros abroszra, kőd libegne, élően, a haldokló fák fölött. Képei beszélni, sírni, rajongani akarnak, szavakat keresnek mibennünk.”

²⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kína*, SzÉ, 1922. január 8-tól január 14-ig = Uő, *Színházi esték*, összegyűjt. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, (1978), II, 766 (a továbbiakban: KOSZTOLÁNYI 1978). – A cikk végén ott a *Kínai szerelem* is; a következőben pedig utalás olvasható az „angol–kínai játék”, *A sárga kabát* – vö. a 15. jegyzettel – előadásának sikertelenségére. – Csang Csi-verseket csak Bethgénélt találtam, Kosztolányi Li Taj-po-, Tu Fu- és Csang Csi-élményének tehát Bethge lehet az egyik fő forrása; vö. BETHGE 1907, 59–62; BETHGE 1922, 82.

²⁸ *Ikercsillag: Bemutató a Vigaszínházban*, PH, 1923. január 9. = KOSZTOLÁNYI 1978, II, 698–699. (A darab szövegét lásd Színház, 1986. június, dráma melléklet. – Kosztolányi Szini-utalásait lásd ZÁGONYI Ervin, *Kosztolányi és az orosz irodalom, i. m.*, 80–81.) – A hivatkozott Dehmel-átköltés: „Seht ihr ihn? seht dort, da sitzt er und weint! / Seht ihr den Affen? da hockt er und greint / im Tamarindenhain – hört ihn plärren? / über den Gräbern, ganz alleine, / den armen Affen im Mondenschein?” DEHMEL 1907, 63; Bethge szövegével: „Seht dort hinab! Im Mondenschein auf den Gräbern / Hockt eine wild-gespenstische Gestalt. / Ein Affe ist es! Hört ihr, wie sein Heulen / Hinausgellt in den süßen Duft des Abends?” BETHGE 1907, 22 (az én kiemeléseim – Z. E.).

²⁹ „Die Blütezeit der Dichtung fällt in die Dynastie Thang (618–907), welche Litaïpe, vielleicht den größten Lyriker aller Zeiten und Völker, hervorgebracht hat.” KLABUND, *Geschichte der Weltliteratur in einer Stunde*, Leipzig, Dürr & Weber, 1923, 16; Uő, *Literaturgeschichte: Die deutsche und die fremde Dichtung von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Hrsg. Ludwig GOLSCHIEDER, Wien, Phaidon, 1929, 39. – A birtokomban lévő példányon: „Gesamtauflage: 100 Tausend”, Kosztolányi 1928-as, lentebb idézett nekrológiájában elismeréssel jelzi: „...német irodalomtörténete [...] eddig több mint hatvanezer példányban kelt el.”

nincs tudomásom, hogy Kosztolányi ismerte-e Klabund önálló Li Taj-po-kötetét,³⁰ 1930-ban közölt Klabund-közvetítésű átköltéseihez valószínűleg a német költő összesített műfordításait tartalmazó gyűjteményt – *Chinesische Lyrik* – használta fel. 1928-ban aztán megrendülten gyászolja a 37 évesen elhunyt német költőtársat, „a német irodalom nagy értékét és nagy reményét”, *Tompa dob és részeg gong* címmel a *Dumpfe Trommel...-re* is utalva.³¹

1928-ban – egy kicsit a következő esztendő eseményeit is előrevetítve vele – lelkesen üdvözli Szép Ernő „haikai”-jait.³²

1929 lesz aztán a nagy „áttörés”, vagy inkább a továbbiakban gazdagon kibontakozó kezdés éve; 1929, mely egyúttal a kínai és japán líra több évtizedes, sőt már a 19. század utolsó harmadára is visszanyúló nagy nyugati fordításhullámának is csúcsa.

Nincs róla egyértelmű tudomásunk, miért éppen ekkor – s aztán majd tovább is – fordult Kosztolányi kiapadhatatlan érdeklődéssel, forráskutató kedvvel a Távol-Kelet e két irodalma felé. Közrejátszhatott benne nagy költő-elődjei hasonló tájékozódása: Goethe is, Arany is fordítottak kínai verseket, Rilke is szerzett egy „haikai”-t;³³ a francia lapok, a *Mercure de France*, a *Nouvelle Revue Française* rendszeresen közöltek idevágó cikkeket, tudósítottak például a húszas évek elején zajló francia „haikai”-versenyekről.³⁴ Közrejátszhatott benne olthatatlan kíváncsisága, egzotikum-szomja, de még inkább már korán jelentkező menekülési vágya sivár korából (gondoljunk a *Szeretnék el-kivándorolni innen, A nagyvárosban éltem...* vagy akár a *Vágy eltévedni* soraira), mely az Ady-vita, annak keserű konklúziói után csak fokozódhatott.³⁵ Talán a nagy vita folytatásaként

³⁰ LI-TAI-PE: *Nachdichtungen von KLABUND*, Leipzig, Insel, (1915) (Inselbücherei, 201).

³¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Klabund: A „Krétakör” szerzője meghalt*, PH, 1928. augusztus 15., 185. sz., 9; KOSZTOLÁNYI Dezső, *Ércnél maradóbb*, összegyűjt. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1975, 388–389; Uő, *Szabadkikötő: Esszék a világirodalomról*, szerk., jegyz. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 2006, 362–363. Kosztolányi szerint Klabund versfordításai „javarészt valódi alkotások, semmi közülük a filológiai tolmácsolásokhoz, egyenértékűek az eredeti versekkel, melyek formájuk révén élnek.” – Eltekint a *Dumpfe Trommel...* végén található forrásfelSOROLÁSTól: „Itt a költő kínai álarcban [az én kiemelésem – Z. E.] szól a pusztuló és önmagát pusztító emberiséghez.”

³² „Kittünően kezeli a haikai-t is, mely [...] arra van hivatva, hogy magába foglalja a világmindenséget minden súlyával és szépségével, a természetet, mozdulatlanul és mégis élően.” *Szép Ernő verseiről*, Új Idők (a továbbiakban: ÚI), 1929. január 20., 112; KOSZTOLÁNYI Dezső, *Tükörfolyosó: Magyar írókról*, szerk. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 2004 (a továbbiakban: KOSZTOLÁNYI 2004). – Részletesebben lásd ZÁGONYI 1990, 49.

³³ *Chínai dalok I-IV*. ARANY János *Ősszes művei*, VI, *Zsengék, töredékek, rögtönzések*, sajtó alá rend. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1952, 185; Rainer Maria RILKE, *Haikai = Werke in drei Bänden*, Zweiter Band, *Gedichte, Übertragungen, Schrifte*, Leipzig, Insel, 1978, 225.

³⁴ Vö. MAYBON 1926, 531.

³⁵ Ez a vágy ösztönzi a világtól a természetbe, a paraszti élet egyszerűségéhez visszavonuló Tao Jüan-minget (Kosztolányinál Waley nyomán „Tao Csien”) fordító Vincenz Hundhausen: „Yüan-Ming [...] fünfzehn Jahrhunderte träume ich mich heute zurück und klopfe an die niedrige Tür deines Bauernhauses hinter den fünf Trauerweiden.” Vö. Vincenz HUNDHAUSEN, *Tau Yüan-ming, Ausgewählte Gedichte in deutscher Nachdichtung*, Peking–Leipzig, Pekinger Verlag, 1928, számozatlan lapszámú bevezetés. – Hasonló nosztalgia vezet, de már a harmincas évek második felében Ágner Lajost: „Hogy megpihent a lelkem elkalandozva ezen [így – Z. E.] a harmonikusabb és egyszerűbb világban [...], mint korunkban [...] annak nyugtalanító és félelmetes zürzavarai közepette [...] Én is [...] mentem Tao Jüan-minggel, zöld bambuszbottal a kezemben...” ÁGNER Lajos, *Száz kínai vers*, Bp., Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1937, 20.

ellenpéldával is kívánt szolgálni; ezt majd az 1931-es, kötete bevezetőjéül szánt *Katé...* is igazolja: a vátesz-versek ellenében mutatja fel a kínai költőket – a görögök és a franciák mellett – az ízlés, a mérték, az elegancia, az érzékletesség felülmúlhatatlan példaként. De talán a lelki „vonzás és választás” a döntő: a fordított versekben a családi, a hitvesi, a szülői, a gyermeki és baráti szeretet, a találkozás és búcsú, a magányosság, a fájdalmas öregedés, egyáltalán a részvét remekműveit, illetve, kivált a japán versekben, a természet tűnő szépségeinek varázsát, a látszat és valóság egymással bújócskázó játékát találta meg és tudta nyelvünkön gyönyörűen felmutatni. (Indítékok után majd az 1931-es kötet, valamint az 1940-es Révai-kiadású változat recenzensei is kutakodnak: Kárpáti Aurél, a Kosztolányi-fordítások hűséges krónikása szerint Kosztolányi „művészi hajlamaihoz, költői egyéniségéhez méltó munkát végzett”; Kovács László szerint mind-egyik versen „a nyelvész játékos ihlete, pihenőjének kedves öröme és nemes szóragozása érzik”; 1940-es recenziója szerint pedig – feltételezésemmel egyezően – Kosztolányi „a kínai költészetben megtestesítve látja a maga kedvenc »homo aestheticus«-át”; Vajda Endre szerint – ő már a posztumusz *Idegen költőket* méltatja – a távol-keleti költészet olyan talaj, hátszág Kosztolányi számára, mint Babitsnak az antikvitás, illetve a középkor.³⁶)

A nagy „hódítás” mindenesetre 1929 szeptemberében kezdődik, kínai és japán szalon párhuzamosan. Az egyes publikációk időpontjának megállapítását idézett három dolgozatom megjelenése után fejeztem be, s a lehetőségig pontos behatárolás (ebben mindvégig szíves segítségemre volt a Kosztolányi-szövegek fáradhatatlan gondozója, Réz Pál) hasznosnak bizonyult. Így tisztázódott számomra, hogy nem az 1930. április 13-án megjelent hét Klabund-közvetítésű vers volt az első kínai közlemény: Kosztolányi már 1929. szeptember 15-én közölt japán mutatót, Revonnak Paul Adler cseh–német expresszionista költő által németre áttett antológiájából, az 1926-os *Die japanische Literatur*ból, forrásait se most, se később – az egyetlen Miyamori-kötet kivételével – nem nevezve meg. (Csupán Kárpáti Aurél fentebb említett recenziójában történik rájuk rövid utalás, nyilván Kosztolányi szóbeli közlése nyomán: „Kosztolányi fordításai jórészt angoltól készültek.” Ez – ma már pontosíthatjuk – főleg a kínai versekre áll, a japánok elsősorban német közvetítésűek.)³⁷ Két hét múlva, szeptember 29-én pedig a nagy német sinológus, Ri-

³⁶ Vö. KÁRPÁTI Aurél, *Kínai és japán versek: Kosztolányi Dezső fordítása*, Ny, 1932. március 1., 5. sz., 284–285; KOVÁCS László, *Kínai és japán versek: Kosztolányi Dezső könyve, Genius–Lantos-kiadás*, Páster-tűz, XIII. évf., 6. sz., 1932. április 15., 88; UŐ, *Kínai és japán versek: Kosztolányi Dezső könyve – Révai kiadása*, Erdélyi Helikon, 14. évf., 1941, 5. sz., 362; VAJDA Endre, *Kosztolányi Dezső: Idegen költők*, Protestáns Szemle, 1943. június, 188.

³⁷ (Paul) ADLER, (Michel) REVON, *Japanische Literatur: Geschichte und Auswahl von den Anfängen bis zur neuesten Zeit*, Frankfurt am Main, Frankfurter Verl.-Anst., (1926) (a továbbiakban: ADLER–REVON 1926). – Erdemes idézni Adler célkitűzését: „Möge das kleine Werk in der veränderten, deutschen Gestalt zur Erkenntnis nicht nur Japans, sondern der Menschheit als eines großen Ganzen beitragen, entsprechend einem der höchsten Ziele der deutschen Philologie und des deutschen Buches...”, 186 (az én kiemelésem – Z. E.). – Adlerről és versszövegeiről részletesen lásd ZÁGONYI 1986, 258–264.

Richard Wilhelm 1922-es kötetéből – *Chinesische Jahres- und Tageszeiten* – ad izelítőt.³⁸ (A két mű létezéséről Kosztolányi talán Benedek Marcell 1926-os *Irodalmi lexikonjából* szerezhetett tudomást.)³⁹

Az 1929-es őszi újabb japán termékei négy tanka (ötsoros, 3/7/3/7/7 szótagszámú vers), a később elsődlegesen a kínai irodalomra specializálódó kiváló angol sinológus és nagyszerű stílusista, Arthur Waley, valamint hét haiku az amerikai, főképpen romanista professzor Curtis Hidden Page szövegeinek felhasználásával, Mark van Doren nagy világeköltészeti antológiájából, az *An Anthology of World Poetry*ből származóan.⁴⁰ Kezdetben nem ismertem ezt a kötetet – pedig az MTA Könyvtárában is fellelhető –, így a csak a British Libraryben található, onnan is kapott 1919-es Waley-kötetet – *Japanese Poetry The 'Uta'*⁴¹ – hittem a négy tanka forrásának. Curtis Hidden Page 1923-as kötetét pedig „nem volt megszerezhető az európai könyvtárakban”,⁴² így csak a későbbi múben, az 1932-es Miyamori-antológiában felfedezett átköltéseit jelölhettem, feltételeesen, Kosztolányi forrásául.⁴³ (A hét Bashō-haiku – *Seven Poems* – közül a *Prücsök*, a *Csatatér* és a *Tó* egyértelműen Page-eredetűnek tűnt, az *Aggastyánhoz* Adler–Revont, a *Harmathoz* Basil Hill Chamberlain 1902-es angol variánsát társítottam.⁴⁴ A *Légy* című haikut „valószínűleg Revontól származónak”, a *Bogáncsot* „alighanem kideríthetetlen forrásúnak” könyveltem el, ismét közölve az Adler–Revon-változatot, valamint Chamberlainból idézve a japán eredetét.⁴⁵) – Van Dorennek köszönhetően egyúttal az is tisztázódott, hogy Horikawa *Hűségének*, valamint Sanuki *Szirtjének* nem Adler („Adler–Revon”) volt a forrása, mint dolgozatom írásakor hittem, hanem Page; Fujiwara no Yetake fentebb már említett *Szilvafájának* pedig E. Powys-Mathers.⁴⁶

Az 1930-as év is japán anyaggal indul. A Pesti Hírlapban, majd az Erdélyi Helikonban megjelent két verscsokornak immár Hans Bethge sok kiadást megért, most már sorszámhú, rímtelen-jambikus, csak soron belül bővítő, nemes pátoszú, fentebb már jelzett kötet, a *Der japanische Frühling* a forrása. Az első, január 26-i közleményben jelennek meg Daigaku (akkor még „Niko”) Horiguchi versei is, köztük az 1923-ban megjelent *Jajszó*, itt újrarendelt, jobb változatban. A Horiguchi-versek közül egynek

³⁸ Richard WILHELM, *Chinesisch-deutsche Jahres- und Tageszeiten: Lieder und Gesänge*, verdeutscht, Jena, Eugen Diederichs, 1922.

³⁹ JUHÁSZ Vilmos, *Japán irodalom = Irodalmi lexikon*, szerk. BENEDEK Marcell. Bp., Győző Andor kiadása, 1927 (a címlap hátoldalán 1926), 557; Uő, *A kínai irodalom = uo.*, 600.

⁴⁰ Mark VAN DOREN, *An Anthology of World Poetry*, London–Toronto, Cassell, 1929 (a továbbiakban: VAN DOREN 1929).

⁴¹ Arthur WALEY, *Japanese Poetry The 'Uta'*, London, Clarendon Press, 1919 (a British Library példánya: London, Lund Humphries & Co, 1946) (a továbbiakban: WALEY, 'Uta' 1919).

⁴² Curtis Hidden PAGE kötetéről-köteteiről – *Japanese Poetry*, Boston–New York, Houghton Mifflin, 1923, ill. (a *The Encyclopedia Americana*, XXI, 96. adata alapján) *History of Japanese Poetry*, 1923 (a továbbiakban: PAGE 1923) – vö. még ZÁGONYI 1986, 250.

⁴³ Vö. ZÁGONYI 1986, 271–272.

⁴⁴ Vö. ZÁGONYI 1986, 266.

⁴⁵ Vö. ZÁGONYI 1986, 263, 264.

⁴⁶ A *Prücsök*, a *Csatatér* és a *Tó* Miyamori-ból nyert Curtis Hidden Page szövegét lásd ZÁGONYI 1986, 271–272; az *Aggastyánét*, a *Harmatét*, a *Légyét*, a *Bogáncsét* és a *Szirtét* VAN DOREN 1929, 30–31; a *Hűségét* lásd uo.

sikerült annak idején a közvetítőjére bukkanom: ez a *Festmény*, a szerző által franciára fordított kötetben, a *Tankas: Petits Poèmes Japonais*-ben található.⁴⁷ (A továbbiak forrását azóta sem találtam meg; felkutatása Kolozsi Kiss Eszternek, a japán versfordítások készülő kritikai kiadása szerkesztőjének sem sikerült eddig.)

A továbbiakban – ez tűnik célszerűnek e rövid összegező áttekintésben – külön követjük a kínai és a japán fordítások sokfelé ágazó útját, 1931 végéig, a *Kínai és japán versek* anyagának lezártáig. A kínai versek publikációs helye egy Pesti Napló-beli közlemény kivételével továbbra is a Pesti Hírlap, pontosabban a Pesti Hírlap Vasárnapja marad, a költő *Vasárnap* fejlécű állandó rovatának gyakori anyagaként; a japánok elsősorban az Új Időkben lelnek otthonra.

Az 1930-as esztendőben vegyesen követik egymást a Bethge- és az Adler–Revon-eredetű japán versközlemények. Az év végére esnek a Paul Enderling kis kötetéből – *Japanische Novellen und Gedichte* – nyert átköltések.⁴⁸ Ő Bethgének is egyik forrása, így itt el kellett döntenem, egy-egy adott, mindkettejüknél szereplő vers két változata közül melyik is volt Kosztolányi forrása. Dolgozatomban tartalmi-stiláris ismérvek alapján próbáltam differenciálni; az időbeli pontosítás itt is segített: Kosztolányi minden jel szerint csak most, 1930. december 25-i közleményében élt Enderling szintén, de utódjánál, Bethgénéél mérsékeltebben bővítő, ám rimes-időmértékes, szép szövegeivel. S végül sokára, 1930 május–júniusában merít (s itt végre teljesen egyértelműen) Kosztolányi a kiváló, majd magas öregkort megélt s még az ötvenes években is – nagy elődje, Karl Florenz mellett – a német japonológia legnagyobb alakjának tartott Paul Gundert pazar kiállítású 1929-es kötetének – *Die japanische Literatur* – szigorúan formahű s recenziói szerint ennek kedvéért néha anyanyelvén is erőszakot tevő Bashō-haikujából.⁴⁹ (A kiváló angol japonológus W. G. Aston munkájából, az *A History of Japanese Literature*-ből, illetve műve francia változatából eredő szövegeket szintén 1931 május–júniusában közölte; lásd 1986-os dolgozatomban.⁵⁰)

Kínai versekkel csak 1930 áprilisában jelentkeznek költőnk. Klabund posztumusz, 1929-es kötetének – *Chinesische Lyrik* – anyagából ad hat verset.⁵¹ Egyikük, *A gárda*

⁴⁷ Nico-D. Horigoutchi, *Tankas: Petits Poèmes Japonais*, traduction française de l’auteur, avec une préface de Paul Fort, Paris, Fauconnier, 1921; lásd még ZÁGONYI 1990, 47 (a továbbiakban: Horigoutchi 1921).

⁴⁸ Paul Enderling, *Japanische Novellen und Gedichte*, verdeutscht und herausgegeben, Leipzig, Philipp Reclam jun., (1906) (Universal-Bibliothek, 4747) (a továbbiakban: Enderling 1906). – Az Enderling–Bethge-szövegekről, a köztük lévő vaglyagosságokról lásd ZÁGONYI 1986, 252–257. (Akkor még csak „a tartalmi egyszerűség, a dal-forma” miatt tippeltem inkább Enderlingre, Tomonori szép *Cserecsmyefája* esetében; a vers Enderling-csoportbeli helye aztán eldöntötte a kérdést.)

⁴⁹ Paul Gundert, *Die japanische Literatur*, Wildpark–Potsdam, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, (1929) (Handbuch der Literaturwissenschaft) (a továbbiakban: Gundert 1929).

⁵⁰ W(illiam) G(eorge) Aston, *A History of Japanese Literature*, Rutland, Vermont–Tokyo, 1972 (első kiadása: 1899); Uő, *Littérature Japonaise*, traduction de Henry-D. D’Avray, Paris, 1902; vö. ZÁGONYI 1986, 248, 265–266 (a továbbiakban: Aston 1899; Aston 1902).

⁵¹ Klabund, *Chinesische Lyrik*, Wien, Phaidon-Verlag, 1929; az Egyetemi Könyvtár birtokában lévő példányon kézirásos bejegyzéssel: „Kézcsókkal, szeretettel Ascher Oszkár 1930. I. 15.”; talán Kosztolányinének

panasza már a *Dumpfe Trommel...*-ben is szerepelt; a fő gazdagodást itt az impresszionista-expresszionista költő szabályos formájúvá fegyelmezett és Kosztolányi által hasonlóan tolmácsoló Li Taj-po-versei jelentik. (Az *Indul a század* egyik leghatásosabb eszköze még a remek rímelés mellett a sorhosszok rapszodikus váltakozása volt.) – A Klabund-„zsákmány” majd az összegező kötet végére kerül; *Az örök vers* hatásosan, szimbolikussá emelten zárja le a kínai részt.

1930 tavaszán–nyarán jut el Kosztolányi két fő „kínai” forrásához, Witter Bynnerhez, illetve a számunkra most már elsősorban „kínais” Arthur Waleyhez; kötetekhez, a *The Jade Mountain*hez, illetve az *A Hundred and Seventy Chinese Poems*hez.⁵² Az elsőbbség mindenesetre Bynneré: tőle már május 18-án, Waleytől csak két hónap múlva, július 27-én közöl fordításokat. A két elsőrangú forrásból nyert versek egymást váltva, sokszor egy közleményben jelennek meg az év folyamán.

Válogatásuk, anyaguk remekül kiegészíti egymást. Waley elsősorban a Han-kor (i. e. 202–i. sz. 220-ig) költőit, azok egyszerűségét, természetességét szólaltatja meg, Bynner a virágkor, a Tang-kor (618–906) szerzőinek túlfinomult, zenével, utalásokkal teljes bonyolultságát. S ehhez hozzájön Waley tollából Po Csü-ji humorral, öniróniával fűszerezett népiessége, realizmusa. Szabadversben fordít mind a kettő, Kosztolányi viszont „a

szólóan; Kosztolányi hivatkozott Klabund-publikációja mindenesetre nemsokára, három hónap múlva, április 13-án kelt.

⁵² Witter BYNNER, *The Jade Mountain: A Chinese Anthology Being Three Hundred Poems of the T'ang Dynasty, 618–906*, translated from the texts of Kiang Kang-hu, New York, Alfred A. Knopf, 1929 (az általam használt utánnomás – Preußischer Kulturbesitz – 1960-as); Arthur WALEY, *A Hundred and Seventy Chinese Poems*, London, Constable and Company, 1918 (a továbbiakban: WALEY 1918). (Példányom – az MTAK Keleti Gyűjteményében – az 1923-as második kiadás harmadik utánnomása; itt fejezem ki köszönetemet utólag is a Gyűjtemény, az OSZK, valamint a Pécsi Egyetemi Könyvtár könyvtárközi kölcsönzése munkatársainak fáradhatatlan segítőkészségükért.) – Waley-ről részletesebben lásd ZÁGONYI 1986, 551, 553; Bynner-ről *uo.*, 554, 567. Waley az angol szakértő-fordító utód Arthur Cooper szerint „kora angol prózája egyik legérzékenyebb stílusztája” („one of the finest stylists in English prose in his lifetime”): COOPER, *Li Po and Tu Fu*, [Harmondsworth], Penguin-Books, 1973, 79–80; Waley ifjabb amerikai társát, Bynnert pedig a korai kínai és japán irodalom szakértője, Burton Watson – az 1978-as gyűjteményes Bynner-kiadás harmadik, kínai kötetének, a *The Chinese Translations*nek előszavában, a Kosztolányi által is lefordított Jüan Csen-vers, a *Züllött költő siratja feleségét* kezdősortait idézve – minősíti igen magasra. – Waley 1926-os, illetve későbbi, 1946-os kötete – *Poems from the Chinese*, London, Benn, (1926) (The Augustan Books of English Poetry, second series, 7); illetve *Chinese Poems*, London, Allen and Unwin, 1946 (University College London Library) – számos pontosítást tartalmaz; így helyesbíti például egy névtelentől származó vers – *The Other Side of the Valley* – hatodik sorának „kukoricáját” – „And his horses are fed on maize” – „köles”-re: „... are fed on miller” (az én kiemelésem – Z. E.). Kosztolányinál az eredeti változat, annak szava – „Kukoricát ad a lovainak” – szerepel. (CSONGOR Barnabás majd meg is rója – igazságtalanul – Kosztolányit ezért az „anakronizmusért”; vö. *Kínai műfordításainkról*, FK, 1960, 203 („Kosztolányi szemrebbenés nélkül ír kukoricáról ezer évnél régebbi kínai versek fordításában”). – „Megbízhatatlan és finom érzésű Waley-prózaátköltéseket” használt fel már 1929-ben Hans BÖHM: *Lieder aus China: Nachdichtungen chinesischer Lyrik*, München, Calvey, 1929 (nem tudhatjuk, Kosztolányi ismerte-e s talán kicsit mintául is tekintette-e német kortársa rimes-időmértékes szövegváltozatait); majd 1951-ben, angol forrását (Waley) igen magasra értékelve Franziska MEISTER is: *Arthur Waley, Chinesische Lyrik aus zwei Jahrtausenden*, ins Deutsche übertragen von Franziska MEISTER, Hamburg, Schröder, 1951, 5, 7–9; WALEY 1918, 8–11, 7, 4–5.

forma dallamos börtönébe”⁵³ zárja szövegeiket. (A két hang aztán majd a hátrahagyott műfordításokban teljeseedik ki felejthetetlenül, hála az itt rendre lefordított Bynner-közvetítésű nagy verseknek, valamint egy Kosztolányi számára új, valójában azonban 1919-es, az „öreg” Po Csü-jit az eddigieknél is gazdagabban bemutató Waley-kötetnek, a *More Translations from Chinese*-nek.⁵⁴)

Az egyelőre kimeríthetetlen gazdagságú két forrás mellé Kosztolányi újakat is keresett. Így jutott el ismét Wilhelmhez (a kínai kultúra elévülhetetlen érdemű népszerűsítője nem sokkal halála előtt, 1928-ban Pesten is járt⁵⁵): pazar irodalomtörténetéből – *Die chinesische Literatur* – is tolmácsolt pár verset.⁵⁶ Po Csü-ji szép *Eperfáját* Leopold Woitsch 1925-ös kis kötetéből – *Lieder eines chinesischen Dichters und Trinkers: Po Chü-i* – szemelte ki.⁵⁷ Az annak idején jelzett öt behatárolhatatlan eredetű kínai vers forrását azóta sem sikerült megtalálnom.⁵⁸

Egy-egy verscsoport közlési időpontjának ismerete kulcsot adott a kötet, a *Kínai és japán versek* (1931 legvégén vagy 1932 legelején hagyhatta el a nyomdát) felépítésének megfejtéséhez is. Egy-egy hírlap-publikáció versanyagát – nyolc-tíz verset – együtt, egy-egy csoportnak hagyta meg Kosztolányi, s a csoportokat összekeverve, a tárgyalt költők időrendjétől vagy a versek tematikai összefüggésétől függetlenül egy kaleidoszkóp színes üvegdarabkáiként helyezte kötetébe.

A kezdő és záró verscsoportban mindenesetre szép tudatosság is felfedezhető. A kínai anyag Li Shang-yin versével, a *Tücsökkal* kezdődik, egy Bynnerből vett csoport élén, szép jelképiséggel („cél nélkül is dalolsz az éjen át”), s Li Taj-po fájdalmas vágyú költeményének – *Az örök vers* – sóhajával végződik („Jaj, bár örök lehetne ez a drága, bús versem...”).⁵⁹

A japán rész pedig Hitomaro önmagát a tükörben ismeretlennek látó, invokációnak is remek sedőkájával (hatsoros, 5/7/7/5/7/7 szótagszámú vers) indul, egy Waley-től száрма-

⁵³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Ákombákom* = Uő, *Sötét bijócska*, összegyűjt. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1974, 329. „Jaj annak, aki nem boldog és nem elégedett a forma dallamos börtönében, melyben Mozart és Bach oly jól érezte magát [...] mert ezen túl csak az elméletek vannak...”

⁵⁴ Arthur WALEY, *More Translations from Chinese*, London, Allen & Unwin, (1919) (National Central Library).

⁵⁵ Lásd FELVINCZI TAKÁCS Zoltán bevezetőjét WILHELM 1928-ban, „néhány nappal karácsony előtt” tartott előadásáról, valamint az előadás – *A kínai kultúra válsága* – szövegét ZICHY Rafaelné grófné fordításában, *Napkelet*, VII. évf., 1929, 4. sz., 263–269. – Waley nevével pedig már 1928-ban találkozhatott Kosztolányi, vö. cikkét: *A modern kínai irodalom*, *A Pesti Hírlap Vasárnapja* (a továbbiakban: PHV), 1928. szeptember 2., 42; Waley már a van Doren-antológiában is feltűnhetett Kosztolányinak, tizenöt japán fordítása mellett ugyanannyi kínaival is szerepel benne: VAN DOREN 1929, 5–14, 18–27.

⁵⁶ Richard WILHELM, *Die chinesische Literatur*, Wildpark-Potsdam, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, (1926) (*Handbuch der Literaturwissenschaft*, 6) (a továbbiakban: WILHELM 1926).

⁵⁷ L(eopold) WOITSCH, *Lieder eines chinesischen Dichters und Trinkers: Po Chü-i*, Leipzig, 1925. (Woitsch gazdag, kétnyelvű előző kötetét – *Aus den Gedichten Po Chü-I's*, Peking, 1908, „Bibl. Univ. Lips.” –, e sorok írójának egyik kedvencét, Kosztolányi valószínűleg nem ismerte.)

⁵⁸ Vö. ZÁGONYI 1991, 576.

⁵⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kínai és japán versek*, (Bp.), Genius-Lantos, é. n. (1931), 23, 70 (a továbbiakban: KOSZTOLÁNYI 1931).

zó csoport élén, a *Tükörrel* („...ugy rémlik, hogy az messze, túl, / egy ismeretlen öreg-úr”), s az elmúlás akkordjával zárul – egy Névtelentől származó verssel, a *Habbal*, egy Adler–Revon-csoport végén („A vízen a tajték / nem jut a partig. Eltűnik. Én is. / Semmise tart itt...”).⁶⁰

Nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, de ide kívánczik az „1931”-gyel jelzett Révai-kiadás kérdése. A köztudat valószínűleg csak ezt a sok kiadást, utánnomást megért karcsú, zsebkönyv formátumú kis kötetet tartja a *Kínai és japán verseknek*.⁶¹ Nekem nem kis fejtörést okozott a kérdés, mi módon kerülhetett a Miyamori 1932-es kötetében található és Kosztolányi által *csak 1933-ban publikált* haikukból tíz egy 1931-es kiadványba. Egy, dolgozatomban annak idején „elő”-Miyamorinak nevezett, az 1932-es Miyamori-kötet – lásd lentebb – végén jelzett 1930-as műre gyanakodtam.⁶² A megoldást e „Révai”-kötet 1941-es, Kovács László által írt, fentebb már idézett recenziója adja, teljesen új, frissen napvilágot látott műként üdvözli és méltatja: „A kis könyv mindenképpen, még a kiadó jóvoltából is, aki nagyon csinos külsőben jelentette most meg, egyik legkedvesebb magyar könyv, ami az utóbbi időben megjelent.” (A kötetnek valószínűleg más, többletet is kellett tartalmaznia, hogy az első kiadó, a Genius–Lantos után a Révai is megjelentethesse – sorozatában aztán rendre közölte a *Romeo és Júliát*, a *Leart*, Wilde-ot és Paul Géraldyt –, ezért a kötet szerkesztői hozzátettek a kötethez tíz haikut a Nyugatban, az Új Időkben, A Pesti Hírlap Vasárnapjában 1933 tavaszán–nyarán megjelentek közül. És a sorrenden is változtattak, más-más verscsoportot helyeztek a két rész, a kínai és japán végére, ily módon félrevezetve a bármi éber és féltékeny Genius–Lantos-beli kiadói illetékeseket. – Az már kideríthetetlen, hogy maga Kosztolányi is gondolt-e egy hasonló, bővített kiadásra, s az is, hogyan gyűjtötte volna később véglegesen egybe a közben többszöröseire növekedett versanyagot.)

A versek kötetbe foglalására Kosztolányi már korábban gondolhatott, 1931 kora nyarán már mindenestre; erről A Pesti Hírlap Vasárnapjában öt folytatásban közölt esszé, a *Káté: A kínai költészet barátainak* árulkodik.⁶³ A *Káté...* alapos elemzésre méltó, ez azonban már külön tanulmány tárgya lehetne. A lírai-filozofikus bevezető sorokat – „...az ember csak láncszem egy óriási láncban, egymásra következő nemzedékek összekötő csatja, a jelen és jövő pántja” – követő élvezetes, magasrendű ismeretközlés, a végén pedig felforrósodó hangú apológia. (Elismeréssel említik a kötet egykorú recenzen-

⁶⁰ *Uo.*, 27, 73.

⁶¹ Első megjelenése, az OSZK katalógusa alapján: *Kínai és japán versek*, 6. ezer, (Bp.), Révai, (1931), majd 2. kiadása Bp., Révai, (1940). A kötetet 1942-ben nyomták újra (8. ezer); 1943-ban kétszer is megjelent (a második utánnomás, 11. ezer) s végül 1947-ben is (13. ezer). – Az 1942-es *Idegen költők* – összegyűjt. és bev. ILLYÉS Gyula, Bp., Révai, 1942 – utolsó utánnomása 1947-ben volt (10. ezer).

⁶² Asatarō MIYAMORI, *One Thousand Haiku Ancient and Modern*, Tokyo, Dōbunsha, 1930; vö. ZÁGONYI 1990, 49–50. – Kosztolányi a mű 1932-es, reprezentatív változatát üdvözli és ismerteti majd a friss felfedezés örömeivel.

⁶³ PHV, 1931. április 26., 4–5; május 3., 4; május 10., 5; május 24., 5.

sei s majd negyedszázad múlva az utód-fordító, Illyés Gyula is.⁶⁴) Itt mindössze gazdag információanyagának munkám közben fellelt pár forrását jelzem.

Így Giles korai munkájában – magam ennek csak 1880-as német változatát ismerem – találtam már utalást a halálon túli élet kétséges voltára, a büntető vagy jutalmazó hatalom hiányára, a kínaiak babonásságára (itt Kosztolányi kivételesen forrására, Giles-ra, két munkájára, erre és a következőre, őket meg nem nevezve is utalhat, cáfolva ezt a véleményt); aztán (1931-ben már anakronisztikus) hivatkozást a kínai társadalom négy rendjére, az ötvenfogásos ünnepi ebédre; az 1911-es *The Civilization of China*-ban pedig az ég kerek, a föld négyzetes voltára, a kínaiak méltóságos és egykedvű magatartására, az öröm és a gyász színére, vallásukra (s megint csak babonásságukra), gyermeki, testvéri, baráti, állatok iránti szeretetükre („filial piety” – foglalja össze Giles), az írásra, a könyvnyomtatásra, az első újságra, az ünnepekre.⁶⁵ A „napfényes, széljárta temetőről” szóló passzust csak Claudel fentebb említett, A Hét-beli cikkében leltem meg. (Kosztolányi hihetőleg megőrizte a lap e régi számát, a Claudel kapcsán említett, Kárpáti Aurél tollából származó lelkes *Modern költők*-recenzió miatt.) A kínai írásjelekről való ismeretek részben valószínűleg Wilhelm irodalomtörténetéből származnak; a kínai költészet verstani kötöttségeiről, a költők cicomátlan természetességéről (náluk „az ég kék”, „a mező zöld”), a tárgyválasztásukról szóló gondolatok pedig Waley kötetéből, a *Hundred and Seventy...-ből* valók.⁶⁶ („Alig van szerelmi költészetük...” – írja Waley nyomán Kosztolányi, s hány szerelmes verset fordít majd – éppen Waleyből s még gyakrabban Bynnerből...) Az „ihletük természetéről” szóló Kitahara-elmékedést (ez az egyetlen japán vonatkozás az előszóként is felhasznált *Káté...-ban*) pedig Albert Maybon Japánról szóló könyvéből veszi Kosztolányi.⁶⁷ (Ott az illusztrációul szolgáló haiku, a *Tó* francia szövege persze nem olyan bő, mint az ő Curtis Hidden Page nyomán kelt változata.) – Sokat kerestem az előszó Lao-ce-nek tulajdonított idézetét – „Isten olyan, mint egy edény üressége” –, de csak hozzávetőleges megfelelőjét találtam meg: „Aus Ton entstehen die Töpfe, / aber das Leere wirkt das Wesen des Topfes.” Elképzelhető, hogy Kosztolányi fejből idézte a kínai bölcset, és „Das Wesen”-re mint túlvilági „lényegre”, Istenre emlékezett.⁶⁸

⁶⁴ „Kosztolányi évtizedekkel ezelőtt pompás kis tanulmányban foglalta össze, amit az európaiak eladdig a kínaiakról érdekességet számon tartottak.” ILLYÉS Gyula, *Kínai szelence*, Bp., Európa, 1958, 6.

⁶⁵ H(erbert) A(llen) GILES, *Chinesische Skizzen*, in's Deutsche übertragen von W. SCHLÖSSER, Berlin, J. U. Wohlgemuth's Buchhandlung, 1880, 112–113, 122–126, 129, 135, 198; Uő, *The Civilization of China*, London, Williams and Norgate, (1911), 216, 214, 16, 55, 62, 72–73, 95, 140, 218, 125.

⁶⁶ Vö. WILHELM 1929, 1–3; WALEY 1918, 8–11, 7, 4–5.

⁶⁷ Albert MAYBON, *Le Japon d'aujourd'hui*, Paris, Flammarion, (1924), 158. (A *Tó* nála: „O vieil étang – La grenouille qui trouble la mare”.)

⁶⁸ *Die Bahn und der rechte Weg des Lao-Tse*, der chinesischen Urschrift nachgedacht von Alexander ALER, Leipzig, Insel, é. n. (1923-as [?] utánnomás; az utószó 1903-as datálású), 11. Richard Wilhelm a maga fordításának jegyzetében „nemlétről” („Nichtsein”) szól, „ezen nyugszik az edény használhatósága”, ez „a minőség”, „a mennyiségtől különbözően” („die Qualität, im Unterschied zur Quantität”), ez az, „ami a pusztá tömegnek” – „der bloßen Masse” – „értéket kölcsönöz” („den Wert verleiht”). LAOTSE, *Taoteking: Das Buch des Alten vom Sinn und Leben*, aus dem Chinesischen verdeutscht und erläutert von Richard WILHELM, Jena, Eugen Diederichs, 1921, 94. – Kosztolányi Lao-ce másik mondását is idézi „az igazi bölcsről”, „aki telis-tele

Nem szabad azonban elfeledkeznünk a kötet, a *Kínai és japán versek* összeállítását megelőző időszak idevágó, ösztönző mozzanatairól sem. 1929-ben Kosztolányi ismét méltatja Klabundot, *X. Y. Z.* című darabjának bemutatója alkalmából és a *Dumpfe Trommel...*-t, magyar címet is rögtönözve a kötetnek; idézzük e recenzió sorait is: „...kínai köntösbe öltöztette a háború alatt írt megrázó verseit is, melyeket bátorságuk, emberies érzésük, kecses és különös színhatásuk miatt legmaradandóbb alkotásainak tekinthetünk. *A tompa dobszó és a részeg gong* ma is rokon hangot kelt bennünk.”⁶⁹

Az 1930-as év két színi élménnyel is szolgál Kosztolányinak. Elragadtatott nézője „Csucsui japán színháza társulata” előadásának;⁷⁰ majd a maga nevének és a vers címének említése nélkül Ascher Oszkár szavalókórusáról írva az *Indul a század* előadásának nagy akusztikai élményét örökíti meg: „Amint a kar egy kínai verset szavalva a háború áldozatainak nevében azt kiáltja, hogy »császár, császár«, a fenség borzongott át idegemen, a tiszta fenség, mely nézőtéren ritkán jut részemül. A hatás megrázó és fölemelő volt.”⁷¹ (Az élmény aztán 1933. február 11-én megismétlődik, a „Budapest Székesfőváros V. irodalmi” Kosztolányi-estjén. Itt a kar, a Fodor Zeneiskola szavalókórusa Ascher Oszkár vezetésével többek között Pao Csao időközben már lefordított háborúellenes versét, a *Vörös hegyeket* adta elő.⁷²) Kosztolányi Lao-ce-vel a *Káté...* említett utalását megelőzően is foglalkozik már. Egy 1930-as elbeszélésének végkövetkeztetése tanúsítja ezt, tétele – „Gyönyörű az irgalom bibliája, de veszedelmes. Sohase tudjuk, hogy jótetteinkkel micsoda rosszat művelünk” – bizonyítására idézi „mesterét”, az „Agg Fiút”, aki

van erénnyel”, de mint „a gazdag kalmár”, „szintén szeret együgyű és minden értelem nélküli embernek látszani”; vö. *Írók és írások* = Uő, *Ércnél maradóbb*, i. m., 453; ennek francia nyelvű közvetítő szövegét lásd Uő, *Napló: Igen becses kéziratok (1933–1934)*, Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, 1985, 30. (Az idézet megfelelőjét nem találtam Lao-ce művében; csak első részével rokon tartalmú helyet: „Große Geradheit muß wie krumm erscheinen. / Große Begabung muß wie dumm erscheinen. / Große Beredsamkeit muß wie stumm erscheinen”, WILHELM fordítása, LAOTSE, *Taoteking*, 50. A francia nyelvű szöveg, a kalmár-hasonlat, nyilván meg nem nevezett szerzőjének továbbértelmezését tartalmazza.)

⁶⁹ KOSZTOLÁNYI, *Klabund: X. Y. Z.*, PH, 1929. március 28. = KOSZTOLÁNYI 1978, II, 511. – Klabund és többi német fordítótársa munkájának részletes, a kínai eredetire alapozó elemzését lásd Horst von TSCHARNER, *Chinesische Gedichte in deutscher Sprache: Probleme der Übersetzungskunst*, Ostasianische Zeitschrift, 8(1932), 189–209.

⁷⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Japáni színészek*, I, *Csucsui társulata, a Kabuki*, PH, 1930. november 4.; II, *Ázsia színészei. Csucsui japán társulata*, UI, 1930. november 9. = KOSZTOLÁNYI 1978, II, 413–422.

⁷¹ KOSZTOLÁNYI, *Arcképvázlat Ascher Oszkáról*, Ny, 1930. december 1., 801 = KOSZTOLÁNYI 1978, II, 304. A „császár” kulcsszót tartalmazó sorok: „Császár, tudod-e, mi rohad Ku-ku-noornál? / Nem láttad az ifjút, aggot, ki holtában sem alhat / és az esős, sötét eget, mely könnyet ont, siralmat?” Kötetben először KOSZTOLÁNYI Dezső, *Modern költők: Külföldi antológia a költők arcképével*, tetemesen bővített második kiadás, III, *Angolok, olaszok, spanyolok stb.*, (Bp.), Révai, (1921), 269.

⁷² Vö. *Irodalmi műsorok meghívói* = *Kosztolányi-hagyaték*, Ms 4627/85. – Kosztolányi fordításában most ilyen izzó-szenvedélyes sorok hangzottak el: „Császár, ki bölcs vagy és nemes, s az ócska hírt úgy megvedet, / miért pazarlod, ami szent, a drága-drága életet?” (Waley közvetítő szövege csak ennyi: „If our Prince still grudges the things that are easy to give, / Can he hope that his soldiers will give what is hardest to give?” Lábjegyzete a második sorhoz: „Life”. WALEY 1918, 88.)

„minden halandók között a legjobb, a legokosabb, a legérettebb volt”: „Légy tiszta és csöndes.”⁷³

A húszas–harmincas évek ezer bajtól gyötört Kínájáról – túl a múlton, az irodalmon – fiatal költő-ismerőse, a világvándorló László Pál hozzá intézett leveléből szerez Kosztolányi újabb, érzékletes ismereteket. A levélhez mellékelte, „Sárga folyó, sárga jajszó” kezdetű német nyelvű Pál László-verset azon nyomban le is fordítja, és közli is a Pesti Hírlapban.⁷⁴

Ez már a kínai és japán fordítások folytatásának idejére, 1932 februárjára esik. Kosztolányi a *Kínai és japán versek* megjelenése után, a meglehetősen elismerésektől is ösztönzött, szinte azonnal tovább dolgozik. Februárban Bynner–Waley-nyomattal jelentkezik, márciusban Georges Bonneau a *Mercure de France*-ban közölt japán népdalaiból tesz át tízet ragyogóan magyarra.⁷⁵ Az esztendő aztán a kínai publikációk jegyében telik. Áradó bőségben, kiapadhatatlan kedvvel tizenkét alkalommal közöl Kosztolányi verseket az év folyamán, az összeset a Pesti Hírlap Vasárnapjában, végig Bynner, illetve Waley nyomán. Rendszerint együtt szerepelnek a közleményekben, olykor csak egyikük a közvetítő. – Ezekre a hónapokra is érvényes, vagy talán éppen rájuk a legérvényesebb, amit Kosztolányiné egyébként férje és a Pesti Hírlap harmonikus, gyümölcsöző viszonyának jellemzésére jegyzett meg: a lapban „egymásután írja [...] ragyogónál ragyogóbb kis írásait, a Japán és Kínai verseket [...] Két marokkal szórja maga köré a szavak aranyát.”⁷⁶

1933 áprilisában viszont kivételesen a Nyugatban közli Kosztolányi újonnan felfedezett és eztán legfőbb forrásából, Asatarō Miyamori antológiájából, az *An Anthology of Haiku Ancient and Modern*-ből szerzett harminc haiku-fordítását, a műfaj lényegét meg-

⁷³ A *Die Bahn*-ban idevágó utalás is található: „Handeln, wie allewelt! Verstandesgeborene Pflicht! / Nein! Sündlicher Irstinn!” A 68. jegyzetben *i. m.*, 16. A Lao-ce-jellemzést lásd *uo.*, Alexander ALER utószavában, 62. (Aler egyébként, a kínai „hieroglifákat” tárgyalva tagadja egy kicsit épp a „Topf” valamiféle jelképiségét: „...ein Topf bleibt in alle Ewigkeit ein Topf”, *uo.*, 62.)

⁷⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Egy levélről, mely a háborús Sanghaiból érkezett: Sárga vers a sárga Kínáról*, PH, 1932. február 26., 46. sz., 6 = Uő, *Én, te, ő*, összegyűjt. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, (1973), 358. (Pál László aztán a költő lelkes híveként – Ladislaus Pablo néven – spanyol nyelven tett közzé Kosztolányi-fordításokat. Vö. *Kosztolányi-hagyaték*, Ms 4619/75–78.)

⁷⁵ Vö. Georges BONNEAU, *La Farce Japonaise dans le Roman Français Contemporain*, *Mercure de France*, 15-XII-1931, 539–541 (a továbbiakban: BONNEAU 1931). – Róluk, a *La Sensibilité japonaise* című kötetben címmel és részben változott szöveggel való újraközlésükről részletesebben lásd ZAGONYI 1990, 50–51.

⁷⁶ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Bp., Révai, 1938, 245 (a továbbiakban: KOSZTOLÁNYINÉ 1938). – Kosztolányiné könyvében utal férje képzőművészeti ihletőire – „Könyvtárába megszerezte a japán és kínai festők, a legújabb és a régi nagy mesterek reprodukcióit...” –, valamint témánkat érintő könyveire is – „...egy-két könyvet olyan nyelven is megőrzött, amelyet nem tudott. Kínai, orosz, lett, szerb, román könyvei voltak.” *I. m.*, 256–257. (A Pesti Hírlap Vasárnapja három kínai tájképfestőtől – Hsia Kuei, Ma Kuei, Li Jose – származó reprodukciója, 1930. június 22., július 27., szeptember 21., valószínűleg Kosztolányi adaléka.) – A gazdag termésű 1933-as esztendőből maradt ránk, értékes kuriózumként, Kosztolányi három Li Taj-po-fordításának – *Búcsú barátomtól, Izenet Meng Hao-jannak, Örökkévaló bánat* – a költő gondos mérlegelő-javító munkáját is megőrző autográf kézírásos fordítás-fogalmazványa; vö. *Kosztolányi-hagyaték*, Ms 4618/36–37. – A másik fennmaradt autográf dokumentumról lásd a 79. jegyzetet.

világító, anyagát Miyamoriból merítő, előszónak szánt kísérőszöveggel.⁷⁷ (A Nyugat egy évvel azelőtt közölte Laczkó Géza jubileumi visszaemlékezését arról, mennyire nem kellettek egykor Osvátnak az ő ifjonti francia közvetítésű kínai versfordításai.⁷⁸ A Nyugat – a folyóirat és az is, amit neve jelképez – most is szűkmarkúan bánik „Kelettel”: Kosztolányi itt mindenképpen úttörő közleménye három oldalra zsúfolva, szarvas-hibával – „vadmacskák” a „vadkacsák” helyett –, lapaljakra jegyzetként szorított bevezetővel olvasható.)⁷⁹

Az 1933-as év tavasza, kora nyara aztán elsősorban a Miyamori-haikuké; törékeny lehetőszerűségüket érzékletes címek (*Japán virágzapor – Tíz új „haiku”* –, *Egy marék japáni vers*, majd ismét *Japáni virágzapor* vagy csak egyszerűen *Japán versek: Huszonegy új haiku*) is jelzik.⁸⁰ A Miyamori-anyag mellett nyolc Revonból nyert vers – két tanka és hat haiku – is felbukkan: Kosztolányi, végezve Adlerrel, a közvetlenebb, japán eredetivel dolgozó forráshoz, 1923-as fordításai közvetítőjéhez, Revonhoz tér vissza. (A pontos azonosításhoz Adlerrel, sőt Takamura *Száműzetésének* esetében Gunderttel is kellett számolnom.)⁸¹

Ehhez járul pár hónap szünet után az év nagy felfedezése: Waleynek az öreg Po Csü-jit az *A Hundred and Seventy...* anyagánál még emlékezetesebben bemutató kötete, a *More Translations from Chinese*,⁸² melyre Kosztolányi ösztönzői kapcsán futólag már utaltam. Kosztolányi, aki felesége tanúsága szerint meg kívánta írni *A beteg öregember panaszait* is, s aki „beteg lelkeknek való füves kertecske” gyanánt ajánlotta idős, beteg apjának az öreg Aranyt („Probatum est” – írta neki),⁸³ most egy kicsit, Po Csü-ji elbűvölő öniróniáját is toldva-sokszorozva mintegy a tervezett kötetet alkotja meg, „mini” terjedelemben – a két Waley-kötetből, a *Hundred and Seventy...*-ből és a *More Translations...*-ből nyert versek száma mindössze kéttucatnyi –, ám felülmúlhatatlan humorral, szólásos népiességgel, érzékletesen, mintegy megkérdőjelezve Kosztolányiné állítását, mely szerint férje „gyűlöli, vagy talán inkább szégyelli az öregséget”.⁸⁴

A végső publikációk felidézése előtt fussunk még át e két év – 1932–1933 – tárgyunkba vágó mozzanatain. Jászay-Horváth Elemér verseiről szólva Kosztolányi a kínai költészethez való személyes viszonyát is érinti: „Ezekben a magyarság szellemisége és

⁷⁷ Asatarō MIYAMORI, *An Anthology of Haiku Ancient and Modern*, Tokyo, Maruzen, 1932 (a továbbiakban: MIYAMORI 1932). – Miyamoriról részletesen lásd ZÁGONYI 1990, 51, 53–55.

⁷⁸ LACZKÓ Géza, *Osvát és a kínai versek*, Ny, 1932. január 16., 2. sz., 76–77.

⁷⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Új japán versek: Harminc haiku*, Ny, 1933. április 1., 386–388. – A bevezető autográf gépírású, sok javítást tartalmazó, de már nyomdának szánt, a kívánt betűtípust is megjelölő szövegét lásd *Kosztolányi-hagyaték*, Ms 10.264/i.

⁸⁰ ÚI, 1933. április 2., május 3., május 7.; PHV, 1933. június 4.

⁸¹ Vö. ZÁGONYI 1990, 52–53.

⁸² Vö. az 54. jegyzettel.

⁸³ Vö. KOSZTOLÁNYINÉ 1938, 299; Kosztolányi Dezső levele id. Kosztolányi Árpádhoz, Bp., 1926. január 15., *Kosztolányi-hagyaték*, Ms 4621/253–254 = KOSZTOLÁNYI 1996, 259.

⁸⁴ SZABÓ Zoltán az 1931-es *Kínai és japán verseket* olvasva a fiatal Kosztolányit vonja párhuzamba a kínai költészettel: „Az öregség lírája ez [...] És ezek az öregek nagyon közel vannak [...] a gyerekség szép, szomorú, kicsi dolgaihoz. A *Szegény kisgyermek panaszaihoz*. Kosztolányihoz.” *Kosztolányi Dezső: Kínai és japán versek*, Névtelen Jegyző, 1932. május, 20.

lelkisége lüktet, mégpedig oly elevenen és mindenütt jelenlevően, mint a kínai versekben a Mennyei Birodalom hagyománya és titka, s magyarságukat magyar létemre sem érzem kevésbé izgatónak és újszerűnek, mint a kínai versek messze földről hozott fűszerszármát.”⁸⁵

A *Kínai és japán versek* recenzióira hivatkoztam már az „öszöntzők” kapcsán; itt idézzük a feltétlen elismerés hangjait: Kárpáti Aurél „a zenei és festői elemek csodálatos egységét”, „a művészi forma tökéletességét, a nyelvi kifejező erőt, gazdagságot, hajlékonyságot és tisztaságot” emeli ki; Zsigray Julianna szerint Kosztolányi „ihletett, áhítatos és alázatos művészettel kottázta magyarra a kínai és japán költészetnek tündéri zenéjét”; Kovács László szavaival a költő „kristálytisza, hajlékony magyar nyelven, mely csupa kifinomult egyszerűség, egyik legszebb és legbensőbb könyvét adta a magyar olvasónak a *Kínai és japán versekkel*.”⁸⁶ Az Új Idők glosszáírója pedig elragadtatva „írja le”, nem pontosan, nyilván emlékezetből, és ajánlja minden versszerető felebarátjának Horiguchi *Jajszóját*⁸⁷ (a vers végleges változata először A Pesti Hírlap Vasárnapjában volt két hónappal azelőtt olvasható, a még mindig megfejtésre váró Horiguchi–Kitahara-közleményben); Zsigray Julianna ismertetője mellett pedig ott található a két fájdalmaszép Po Csü-ji-vers, az *Arany-Harang* és az *Emlékezés Arany-Harangra*.

Kosztolányi tisztelői közül tudtommal ketten dedikáltatták is szerzőjükkel a *Kínai és japán verseket*. Egyikük, Szabó Zoltán, maga utal erre, figyelemre méltó, de kevésbé ismert tanulmányában: „Személyesen egyszer találkoztam vele [Kosztolányival – Z. E.] [...] kérésemre egyik kötetébe, melyet magammal hoztam, zöld tintával a nevét beírta. Ez a kötet a kínai és japán irodalmat tolmácsolta magyarul.” (Szabó Zoltán hűségese híve maradt aztán Kosztolányinak, szép tanulmányokban méltatta a *Lángelméket*, majd az *Ember és világ*-kötetet.)⁸⁸ Egy Kovács Lászlónak dedikált *Bölcsőtől a koporsóig* példányt pedig Szegedy-Maszák Mihály öriz. Kovács László özvegyének hagyatékában a Charles Lamb-tanulmány – *Egy kései jóbarát (Charles Lamb)* – Erdélyi Helikonban való közlésével kapcsolatos Kosztolányi-levél maradt ránk.⁸⁹

Az akkor alig tizennyolc éves Weöres Sándor, ez a (Kosztolányi szavával) „drága csodagyermek” pedig 1931. július 16-án kelt levelében többek között haikukat is küld Kosztolányinak: „Ezek [...] epigón termékek, mégpedig nagyon erősen azok: teljesen a Mester kínai–japán műfordításainak hatása alatt állanak.” Kosztolányi szintén ránk maradt válasza azért is fontos, mert az *Új japán versek: Harminc haiku* bevezetőjén kívül

⁸⁵ *Magyar versek*, PH, 1932. augusztus 7. = KOSZTOLÁNYI 2004, 583.

⁸⁶ KÁRPÁTI Aurél, a 36. jegyzetben *i. m.*; ZSIGRAY Julianna, *Kínai és japán versek – Kosztolányi Dezső műfordításairól*, ÚI, 1932. február 7., 6. sz., 168; KOVÁCS László, a 36. jegyzetben idézett 1932-es recenzió.

⁸⁷ „VÉN DIÁK” (JAKLOVSZKY Dénes), *Egy öreg gavallér jegyzete*, ÚI, 1930. 12. sz., március, 351. („Egy strófa. Kosztolányi Dezső művészi fordítása. Leírom, mert sajnálom azokat, akik nem olvasták, és leírom, mert akik olvasták, azok gondolatban vissza-visszatérnek hozzá...”)

⁸⁸ SZABÓ Zoltán, *Kosztolányi Dezső = Ködlovagok: Írói arcképek*, szerk. THURZÓ Gábor, Bp., Szent István-Társulat, é. n., 276. – A *Lángelmék*-recenziót lásd *Magyar Nemzet*, 1941. július 21., 165. sz., 9, *Könyv mellett* címmel (Szabó itt Kosztolányi kötetét Babits *Írók két háború közfjével* vonja párhuzamba); az *Ember és világ*-ról szólót *Magyar Csillag*, II. évf., 14. sz., 1942. december 15., 465–470, *Kosztolányi az újságírásban* címmel.

⁸⁹ Vö. KOSZTOLÁNYI 1996, 697, 1045.

csak itt utal japán fordítástechnikája egyik legfontosabb, meghatározó elemére, a rímre: „...a japán haikuk halványabbak. Itt a szavaknak, rímeknek, élesebbeknek kell lenniük.”⁹⁰

A publikációk 1934-ben aztán gyérülnek. Annak idején az elsőt – A Pesti Hírlap Vasárnapja, 1934. március 18. – hittem az egyetlennek (benne csatlakozik egy verssel, az *Eperfával* Woitsch is Bynner és Waley mellé), ám végül megleltem a másodikat, ugyanott, a december 30-át is. Itt a számomra egyik legkedvesebb Po Csü-ji-vers, a *Li Csienhez* mellett a *More Translations*-ból vett két remek Li Taj-po-átköltés is szerepel; a stockholmi rádiumkúra után, 1934 télén Kosztolányi „munkakedve újra a régi [...] Fordítja *Lear királyt*, a kínai verseket”.⁹¹

A szenvedésekkel teli 1935-ös év kora őszén, a *Szeptemberi áhítat* megjelenése után egy héttel, szeptember 22-én válik meg végleg Kosztolányi a kínaiaktól, Waleytól és Bynnertől. (Nem lehet nem idéznem ebből a közleményből Po Csü-ji–Waley–Kosztolányit – *Egy festőnek, aki le akart pingálni*: „Mért üljek én most öregem tenéked, / ki úgy pazarlod a vöröst, a kéket? / Művészeted mért rajzolná le itt / egy beteg ember hervadt tagjait? / A Csi-lin palotában a falon / hősök ragyognak ránk fiatalon. / Ne örökítse hát festék, selyem / az én szegény, rég elfáradt fejem.”)

Az 1933-as *Japáni népdalokat* közvetítő Georges Bonneau jóvoltából a japán költészetre is nyílik Kosztolányi számára még egy utolsó ablak. 1935-ben napvilágot látott kötetéből – *Anthologie de la Poésie japonaise* – fordít, az eddigiek után újabb két modern költőt, Yosano Akikót és Ishikawa Takubokut is megszólaltatva,⁹² négy tankát, valamint – folytatva a Miyamoritól eredő sorozatot – a modern nagy, Masaoka Shiki immár Bonneau-közvetítésű négy haikuját.⁹³ Az 1936. február 4-ei közlemény egyúttal a halálos beteg költő utolsó publikációja. Shiki *Utolsó dalával* egy kicsit maga is búcsúzik: „Figyelj csak a tücsök dalára, / ha hangosan csattog az őszi éjben, / azt sirja, hogy majd meghal nemsokára.”

Szemlénk korántsem teljes. Nem tértem ki az egyik fő „öszönzőre”, arra, hogyan gazdagította Kosztolányi *költészetét* a kínai–japán költészettel való nagy, sok évre szóló találkozás – az elsőrangú értő, Szabó Lőrinc szól erről Kisfaludy Társaságban tartott 1937-es székfoglalójában; nem utaltam arra, milyen meghitt-ismerősek lehettek Kosztolányi számára a *Meztelenül*-kötet után Waley – és természetesen Bynner – remek szabadversei (Szabó Lőrincet Waleyre emlékezteti a kötet, bár Kosztolányi akkor még valószí-

⁹⁰ Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőnek, Csöngé, 1931. július 16., *Kosztolányi-hagyaték*, Ms 4625/205–206; Kosztolányi Dezső levele Weöres Sándornak, (Bp.), 1931. augusztus 22. = KOSZTOLÁNYI 1996. (A küldött három haiku egyike, például: „Nyári délután, városon. A napsugár / az aszfaltot puhára nyalta. / Tikkadtnan füstölgött a gyár.”)

⁹¹ KOSZTOLÁNYINÉ 1938, 89.

⁹² Róluk lásd Georges BONNEAU, *Histoire de la Littérature japonaise contemporaine (1868–1938)*, Paris, Payot, 1940, 94, 101, 126; Masaoka Shikiről lásd 92, 127; Horiguchiról 130; Kitaharáról 136.

⁹³ Georges BONNEAU, *Anthologie de la Poésie japonaise*, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1935, Sixième mille (a továbbiakban: BONNEAU 1935). – Most Miyamorit „mellőzve”, a *Fehér pillangó*, a *Rekkenő éjszaka*, a *Tavaszi éjszaka* és az *Utolsó dal* esetében él Kosztolányi Bonneau-szövegekkel, vö. ZÁGONYI 1990, 53.

núleg nem ismerte a nagy angol stílisztát),⁹⁴ s arra sem, mily szívesen „szaladt” mégis „vissza”, újabb és újabb mesteri erőpróbákat végezve, Kosztolányiné szavaival, „a rímek karjaiba”.⁹⁵

Zárjuk a keletkezéstörténet áttekintését – a Kosztolányit ösztönző mozzanatokot és a születő műveket párhuzamosan próbáltam nyomon követni benne, vissza-visszaulva három részletes dolgozatomra is – még három mozaikkockával.

Kosztolányiné idézi könyvében a nagybeteg költő 1936 nyarán (őszén?) kórházi feljegyzéscsúszójára rótt szavait (emlékeiben tehát még most is felbukkan a múlt, Kína): „Lázálmaimban ön kínai volt. Beszéltem erről önnek? 400 féle kínai nyelv van.”⁹⁶ A másik kettő Kosztolányi személyes „érdekeltségét” villantja fel számunkra. 1935 szeptemberében minden műve közül a *Kínai és japán verseket* nyújtja át Radákovics Mária-nak, nászajándékkul.⁹⁷ Kosztolányiné pedig két évtized múltán így fogalmaz, Kodolányi János egy vádaskodó cikkére válaszolva, az „irigy” szót idézőjelesen használva: „...hát kire is volt irigy Kosztolányi? [...] Esetleg Shakespeare-re, Tu-Fu-ra, vagy Po Csüi-re, akiket fordított? s annyi másra, akiket elsősül nyújtott magyar nyelven az olvasóknak?”⁹⁸ – Neki – fűzhetjük hozzá sok évtized múltán – nem múló érdemére, nekünk pedig újra és újra ismétlődő gyönyörűségünkre.

⁹⁴ „Mintha az öreg Po-chü-y-t olvasnám a Wiley-féle [így!] angol prózai fordításban [...] rideg fájdalom és közönségesség mind, verseknek csak vasvázai és csontvázai, és mégis igazi költészet!” SZABÓ Lőrinc, *Kosztolányi Dezső*, Ny, 1937, 12. sz., 390 = Uő, *A költészet dicsérete: Válogatott cikkek, tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1967, 296; valamint, a *Számadás*-kötetről szólva: „...impresszionista pillanatképek, negyven töredék, rímötletek, gnómák és sóhajok, lírai vagy festői vagy filozófikus epigrammok, japán–nyugateurópai modorban...” Ny, 1937, 12. sz., 391 = *A költészet dicsérete*, 297.

⁹⁵ Vö. KOSZTOLÁNYINÉ 1938, 275. – Vajthó László majd az *Idegen költőket* ismertette írja: „Rímei úgy csillognak, sziporkáznak játékos kedvükben, mintha fényes parkettek, vakító tükörrablakok keresztüzében járnánk.” VAJTHÓ László, *Kosztolányi Dezső: Idegen költők*, Forrás, 1943. november 1., 11. sz., 234.

⁹⁶ KOSZTOLÁNYINÉ 1938, 353. (Magam nem találtam meg, évekkal ezelőtt, ezt a feljegyzést; nem találta meg Arany Zsuzsanna, a készülő *Kosztolányi kórházi feljegyzései*-kötet összegyűjtője sem.)

⁹⁷ Vö. VARGHA Balázs, *Szeptemberi áhítat: Kosztolányi utolsó szerelmének emlékei* = Uő, *Jelek, jelképek, jellemek: Irodalmi és nyelvészeti tanulmányok*, Bp., Magvető, 1984, 457. – E mozzanat fontosságára már Király István is felfigyel: „Ez volt az egyetlen könyv, mit átnyújtott neki. Jelezte mintegy ez a mozzanat, hogy valahol a mélyben összekapcsolódott benne a távolkeleti filozófiához és költészethez való vonzódása és ez a szerelem.” KIRÁLY István, *Kosztolányi: Vita és vallomás (Tanulmányok)*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 268.

⁹⁸ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kire volt irigy Kosztolányi?*, ItK, 1956, 65. – Áttekintésünkben maradtak érintetlen pontok is, így például a hírlapi publikációk és kötetek szövegeinek viszonya; elsősorban a magánhangzó-időtartam különféle jelölésének kérdése (a Révai-kiadás és Illyés is – ő az 1942-es *Idegen költőkben* – a helyes kiejtés normái szerint egységesítette az „ékezetet”; Réz Pállal a két legutolsó, 1995-ös és 1999-es szövegkiadásban a ritmust és a hangzóváltozatokat egyaránt figyelembe vevő kompromisszumot kíséreltünk meg: vö. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Japán és kínai költők*, sajtó alá rendezte RÉZ Pál, szaktanácsadó ZÁGONYI Ervin, [Bp.], Pantheon, 1995; *Kínai és japán költők*, fordította KOSZTOLÁNYI Dezső, szakértő ZÁGONYI Ernő – helyesen: Ervin, Bp., Sziget Könyvkiadó, 1999; 2. kiadás: 2004); aztán a Genius–Lantos-kiadás földrajzi neveket – kicsit talán egzotikumként kiemelő, de hihetőleg Kosztolányi szándéka szerinti – kurzívan adó gyakorlatának eltűnt a későbbi kiadásokból; továbbá a szerzők nevének későbbi egységesítése (Kosztolányi pontosan követte forrásai névjelölését: Wilhelm, Klabund, illetve Bynner és Waley nyomán Li Ta Bei, Li Tai Pe, illetve Li Po). Mindez azonban már inkább a fordítások utóéletéhez tartozik, és a közeljövőben remélhetőleg megjelenő kritikai japán fordításkötet összeállítóinak feladata.

Kosztolányi japán versfordításainak és azok közvetítőinek forrásjegyzéke

A *Forrásjegyzékben* a nyugati közvetítők, műveik sorrendje Kosztolányi által történt felhasználásuk időrendjét követi, így a fordítások keletkezéstörténetét is felidézve-illusztrálva. A költőket Japánban ma is közhasználatú utónevükön veszem sorra, a családnevet csak ott idézem, ahol megkülönböztető szerepe van. (Vas István 1957-es válogatásától kezdve a költők minden szövegkiadásban teljes nevükkel szerepelnek.) Zárójelben jelzem a Kosztolányi, illetve a nyomda által adott névváltozatokat is. A verscímet a közvetítő szöveg címe, illetve kezdősora (szintén zárójelben, az utóbbi kurzíválás nélkül, ...-tal jelölve), majd oldalszáma követik. Az egyes verseknél jelzem, → jelöléssel, az adott közvetítő által felhasznált előzetes forrást is. Enderling és Bethge „előd-forrásaí”, Léon Rosny 1871-es, Rudolf Lange 1884-es, Otto Hauser 1904-es, Karl Florenz 1906-os és végül Julius Kurth 1909-es kötete nem szerepelt a *Keletkezéstörténetben*; róluk lásd ZÁGONYI 1986, 248, 18. j.; 249, 20. j.; 249, 28a. j.; 249, 27. j.; 249, 27. j.; Otto Hauser a *Die Lyrik des Auslandesben* szereplő másik, ugyancsak 1904-es kötete (HAUSER 1904a): *Die japanische Lyrik von 1880–1900: Eine Studie und Übersetzungen*, Großenhain, Baumert und Ronge, 1904. A Kosztolányi által már ismert, de az adott esetben fel nem használt források szöveghelyeit is megadom, /.../ jelöléssel. S – végezetül – az 1986-os, illetve 1990-es dolgozatomban a szövegükkel és a közvetítőszöveggel (esetenként a japán eredetivel is) együtt közölt versek helyére is utalok, [1: + oldalszám, illetve 2: + oldalszám] jelöléssel.

A) A Modern költők (KOSZTOLÁNYI 1914) japán versei

1. INOUE TETSUJIRŌ, *Éji út (Nächtliche Heimkehr)*, HAUSER 1904a, 70 = BETHGE, *Lyrik* 1907, 219

2. UŌ, *Magányos éjszaka (Einsame Nacht)*, HAUSER 1904a, 68 = BETHGE, *Lyrik* 1907, 220

B) A Japán című cikk (KOSZTOLÁNYI 1923) versei (A versek itt még cím nélküliek, végleges címükkel majd = KOSZTOLÁNYI 1931)

1. FUJIWARA YOHITSUNE („Fujivara”), Hideg, kemény a gyékény... (Sur une froide natte...), 135 (vö. ADLER–REVON 1926, 133); KOSZTOLÁNYI 1931, *Vándorúton* címmel, 79

2. HENJŌ („Hennjo”), Ó ég szele... (O Vent du ciel...), 101 (vö. ADLER–REVON 1926, 102); KOSZTOLÁNYI 1931, *Felhő* címmel, 78

3. HOKUSHI („Hokusi”), Házam leégett... ([Ma maison] a brûlé:...), 393 (vö. ADLER–REVON 1926, 370); KOSZTOLÁNYI 1931, *Tűzvész után* címmel, 78

4. ISSA („Issza”), Verebek... (*Avec moi...*), 398 (vö. ADLER–REVON 1926, 376); KOSZTOLÁNYI 1931, „Névtelen”, *Verebek*, 78

5. RYŌTA, Ragyog a holdfény reszketőn... (*Oh! le clair de lune...*), 398 (vö. ADLER–REVON 1926, 375); KOSZTOLÁNYI 1931, *Fenyő* címmel, 94; [1:262]

Itt felderítendő forrású:

1. HORIGUCHI („Niko H. Hogigucsi”, így!), Én szenvedek, mert élek, élek, élek; KOSZTOLÁNYI 1931, *Jajszó* címmel, új szövegváltozattal

C) *A Kínai és japán versek (KOSZTOLÁNYI 1931) forrásai*

a) ADLER–REVON, *Die japanische Literatur* (ADLER–REVON 1926), PHV, 1929. szeptember 15–1930. december 25.

1. ABE NO NAKAMARO (Adlernél és nyomán Kosztolányinál tévesen „Takamura”), *Hold* (*An Chinas Himmel...*), 108 (REVON 1910, 109); [1:260]

2. AKISUKE, *Hold* (*Wie strahlest du, Mond...*), 131 (REVON 1910, 131)

3. BASHŌ, *Hó* (*Nun wollen wir gehn...*), 368 (REVON 1910, 388); [1:270]

4. BASHŌ–KIKAKU, *Játék* (BASHŌ, *Die rote Libelle...* – KIKAKU, *Goldstift?...*), 366 (REVON 1910, 387); [1:263]

5. BASHŌ, *Olaj* (*Kein Öl...*), 368 (REVON 1910, 388)

6. BASHŌ, *Vajákolás* (*Im Mond, so hell er schien...*), 367 (REVON 1910, 388)

7. BUSON, *Múlt* (*Vergangenheit...*), 375 (REVON 1910, 397)

8. BUSON, *Próza* (*Die Nachtigall...*), 375 (REVON 1910, 397)

9. DŌIN, *Szerzetes* (*Mich trauert. – Ich denke...*), 132 (REVON 1910, 132); [1:259]

10. ETSUJIN (Ochi, „Ecsuzsin”), *Tájképecske* (*Tempel im Gebirge!...*), 263 (REVON 1910, 303); [1:263]

11. FUJIWARA NO KIYOSUKE („Kiyosuke”), *Tegnap* (*Leb ich noch länger...*), 132 (REVON 1910, 132)

12. FUJIWARA NO OKIHAZE („Fuivara Okikatse”), *Haj* (*Du mein nachtschwarzes Haar...*), 112 (REVON 1910, 145); [1:259]

13. HITOMARO, *Éj* (*Lang ist die Nacht – So lang wie der langhangende Schweif...*), 81 (REVON 1910, 87)

14. ISMERETLEN, *Barát* (*Die Wolke am Himmel...*), 112 (REVON 1910, 145)

15. ISMERETLEN, *Hab* (*Der Schaum auf der Welle...*), 112 (REVON 1910, 112); [1:261]

16. ISMERETLEN, *Vándor* (*Sang der Heimchen!...*), 111 (REVON 1910, 143); [1:263]

17. ISSA („Issza”), *Béka* (*Armseliger Frosch...*), 376 (REVON 1910, 399)

18. KII, *Dáma* (*Der Ruf der leichtfließenden Wellen...*), 130 (REVON 1910, 128); [1:261]

19. KINTŌ, *Vizesés* (*Wohl schon...*), 126 (REVON 1910, 122)

20. MITSISHUNA ANYJA („Misisuna”), *Virrasztás* (*Nacht, und ich liege alleine...*), 122 (REVON 1926, 121)

21. MORITAKE („Mortake”), *Szirom* (Die Blüte kehrte zum Zweig...), 364 (REVON 1910, 383); [1:262]
22. MUTSU HITO („Mucus-Hito”), *Víz* („Schweigsam” wie sonst auf Erden...), 409 (REVON 1910, 450); [1:273]
23. RANSETSU SZERZETES („Ransecsu”), *Levél* (Ein Blatt...), 369 (REVON 1910, 391)
24. RYŌTA, *Fenyő* (Wie hoch der Mond!...), 375 (REVON 1910, 398; vö. az 1923-as *Japán* című cikk 5. versével); [1:262]
25. RYŌZEN („Ryodsen”), *Ősz* (Einsam aus meiner Hütte...), 129 (REVON 1910, 128); [1:260]
26. SAIGYŌ SZERZETES, *Bú* (Ich trag wohl Kummer...), 132 (REVON 1910, 133); [1:261]
27. SAMMI, *Légyott* (-St! -St!...), 127 (REVON 1910, 123); [1:258]
28. SARUMARU SZERZETES (?), *Iharfa* (Da, denn Hirsch nur schreit...), 107 (REVON 1910, 107); [1:260]
29. JAHA, *Próza* (Die Nachtigall!...), 370 (REVON 1910, 392)
30. YAMAZAKI SŌKAN (Kosztolányinál tévesen „Basho”), *Telehold* (Der Vollmond an einem Stamm...), 364 (REVON 1910, 383)

b) Curtis Hidden PAGE, *Japanese Poetry* (PAGE 1923) = VAN DOREN, *An Anthology of World Poetry* (VAN DOREN 1929), ÚI, 1929. november 9., 46. sz.

1. BASHŌ, *Aggastyán* (Old men, white-haired, beside the ancestral graves...), 31 /REVON 1910, 389 → ADLER–REVON 1926, 368/; [1:264]
2. BASHŌ, *Bogáncs* (The roadside thistle eager...), 30 /REVON 1910, 386 → ADLER–REVON 1926, 366/; [1:264]
3. BASHŌ, *Csatatér* (Old battlefield, fresh with Spring flowers again), 30 /REVON 1910, 386 → ADLER–REVON 1926, 366/; [1:271]
4. BASHŌ, *Harmat* (Quick-falling dew...), 30; [1:266; itt Basil Hall Chamberlein angol változatát adtam]
5. BASHŌ, *Légy* (Friend sparrow, do not eat, I pray...), 29 /REVON 1910, 386 → ADLER–REVON 1926, 366/; [1:263]
6. BASHŌ, *Prücsök* (O cricket, from your cheery cry...), 31 /REVON 1910, 388 → ADLER–REVON 1926, 368/; [1:271]
7. BASHŌ, *Tó* (A lonely pond in age-old stillness sleeps...), 30 /REVON 1910, 387 → ADLER–REVON 1926, 366/; [1:272]
8. HORIKAWA HERCEGNŐ, *Hűség* (How can one e'er be sure...), 29 /BETHGE 1911, 88; REVON 1910, 131 → ADLER–REVON 1926, 131/
9. SANUKI, *Szirt* (Like a great lock, far out at sea...), 30 /REVON 1910, 135 → ADLER–REVON 1926, 133/

c) E. POWYS-MATHERS → VAN DOREN 1929

1. FUJIWARA NO IETAKA, *Szilvafa* (Under the scent of the plum-tree...), 29 /REVON 1910, 286, ADLER–REVON 1926: nem szerepel a kötetben/; [REVON szövegével lásd 1:258]

d) Arthur WALEY, *Japanese Poetry The 'Uta'* (WALEY 1919) → VAN DOREN 1929, PHV, 1929. december 19.

1. HITOMARO, *Tükör* (When...), 26; [1:266]

2. ISMERETLEN („Névtelen”), *Aggkor* (If only, when one heard...), 26 /BETHGE 1911, 67/

3. MINAMOTO NO SHIGEYUKI, *Tél* (Winter has at last come...), 27; [1:267]

4. SAIGYŐ SZERZETES, *Álom* (Since I am convinced...), 28; [1:267]

5. SAKANOEY ŰRHÖLGY, *Szerelem* (Unknown love...), 20; [1:267]

e) DAIGAKU HORIGOUCHI (Nico-D. HORIGOUTCHI, „Niko Horigucsi”), *Tankas: Petits Poèmes Japonais* (HORIGOUTCHI 1921), PHV, 1930. január 12.

1. *Festmény* (Ma venue en ce monde...), 34; [vö. 2:69]

f) Felderítetlen forrású fordítások, PHV, 1930. január 12.

1. HORIGUCHI („Niko Horigucsi”), *Élet*

2. HORIGUCHI („Niko Horigucsi”), *Jajszó*; vö. a *Japán*-cikkb^{en} közölt első változattal (Én szenvedek, mert élek, élek, élek...)

3. HORIGUCHI („Niko Horigucsi”), *Nyakék* (mai angol nyelvű változata: *The Necklace I wish I could / but a string / through my tears / and make a necklace / for you, An Anthology of Modern Japanese Poetry*, edited and translated Ichiro KÖNO, Rikutarō FUKUDA, Tokyō, 1957)

4. HORIGUCHI („Niko Horigucsi”), *Parázs*

5. KITAHARA HAKASHŰ („Hakasu Kitahara”), *Vörös*; [mai német nyelvű változatát lásd 1:272]

6. HORIGUCHI, *Álmodó* (EH, 1931. február)

g) Hans BETHGE, *Japanischer Frühling* (BETHGE 1911), PHV, 1930. január 26.; EH, 1930. június–július (itt időrendben Bethge előd-közvetítőit is jelzem; a közvetítő-sor első, talán japán eredetivel dolgozó tagjának ismeretlenségét is jelezve; Enderlingnél – lásd lentebb – hasonlóan)

1. BUNYA YASHUHIDE (Bethgéné^l és Kosztolányinál „Ismeretlen”), *Ősz* (*Herbst*), 71 (FLORENZ 1906, 269); [1:255]

2. ISMERETLEN, *Álmatlanság*, 75 (Első közvetítő?)

3. ISMERETLEN, *Hold* (*Bei Betrachtung des Mondes*), 81 (Első közvetítő?)

4. ISMERETLEN, *Kedvesem* (*Nach dem Bade*), 104 (KURTH 1909, 75); [1:256]

5. ISMERETLEN, *Válás* (*Trennung*), 29 (Első közvetítő?)

6. KIBINO, *Emlék* (*Frühlings Ende*), 20 (Első közvetítő?) (ENDERLING 1906, 51)

7. KOMACHI („Komahi” is), *Álom (Die Träume)*, 37 (KURTH 1909, 24)
8. MITSUNE („Micsune”), *Bánat (Trübsinn)*, 50 (FLORENZ 1906, 142)
9. MUSHIMARO, *Szomorúfűz (Die Trauerweide)*, 18 (Első közvetítő?)
10. NUKADA HERCEGNŐ, *Várakozás (In Erwartung)*, 9 (HAUSER 1904, 23; kisebb valószínűséggel FLORENZ 1906, 121); [1:256–257]
11. OZI, *Dalocska (Trübes Lied)*, 14 (ROSNY 1871, 17 → ENDERLING 45)
12. SAIGYŐ SZERZETES, *Gondolatok (Gedanken)*, 90 (FLORENZ 1906, 278)
13. TSURAYUKI („Csukaiyuki”), *Hó (Blütenschnee)*, 62 (FLORENZ 1906, 138 vagy KURTH 1909, 40)

h) Paul ENDERLING, *Japanese Gedichte und Novellen* (ENDERLING 1906), ÚI, 1930. december 25., 52. sz.

1. ISHIKAWA („Ishikave”), *Hold (Der Mond)*, 50 (Első közvetítő?) /BETHGE 19/
2. HITOMARO, *Mikádó (Mikado)*, 48 (ROSNY 1871, 13) (Első, hírlapbeli publikációját nem találtam, csak KOSZTOLÁNYI 1931-ben)
3. HITOSHI („Hitosi”), *Mulandóság (Verganglichkeit)*, 62 (Első közvetítő?)
4. KANEMORI, *Párna (Kopffühl)*, 61 (Első közvetítő?) /BETHGE 1911, 79/
5. NARIHIRA, *Tavaszi (Frühling)*, 51 (Első közvetítő?); [1:252]
6. SHIZUKA GOZEN („Shidzuka Gozen”), *Nyomok a hóban (Spuren im Schnee)*, 65 (ROSNY 1871, 101); [1:253]
7. TOMONORI, *Cseresznyefa (Das Bleibende im Wechsel)*, 57 (LANGE 1909, 42) /BETHGE 1911, 45/; [1:254]
8. TOSHINARI („Tosinari”), *Bánat (Allgegenwärtiges Leid)*, 66 (ROSNY 1871, 13) /BETHGE 1911, 89; REVON 1910, 132 → ADLER–REVON 1926, 132/; [1:254]

i) Paul GUNDERT, *Die japanische Literatur* (GUNDERT 1929), PHV, 1931. május 3., június 14.

1. BASHŌ, *Babonás holdfény (Blendender Mondschein – ...)*, 122; [1:268]
2. BASHŌ, *Boldog folyó (Frühsommergüße...)*, 122; [1:269]
3. BASHŌ, *Csönd (Ruhe ringsumher – ...)*, 122; [1:268]
4. BASHŌ, *Emlékezés (An so mancherlei...)*, 122
5. BASHŌ, *Havas táj (Schneeestöber...)*, 122
6. BASHŌ, *Idill (Glut in der Herdstatt – ...)*, 122
7. BASHŌ, *Jer, kisleány... (Kinderlein, kommt!...)*, 122
8. BASHŌ, *Magány (Laß mich, den Müden...)*, 122; [1:269]
9. BASHŌ, *Őszi est (Auf den dürren Ast...)*, 122; [1:270]
10. BASHŌ, *Tavaszi képecske (Pflaumenblütenduft – ...)*, 122
11. BASHŌ, *Tejút (Stürmende See...)*, 122; [1:270]
12. BASHŌ, *Tél (Stilles Winternest...)*, 122
13. BASHŌ, *Utolsó haikai (Von Wandern müde...)*, 122 /REVON 1910, 389 → ADLER–REVON 1926, 368/; [1:270]
14. BASHŌ, *Úton (Auf dem Wege hier...)*, 122

15. BASHŌ, *Vihar a pusztán* (Den wilden Eber...), 122; [1:269]
 16. MUSHIMARO, *Gyermeksír* („Népdal”) (Auf dem Grab der Baum...), 32
 17. SAMI NO MANSEI („Okura”, először Gundertnél is, Gundert pontosításáról lásd ZÁGONYI 1986, 268), *Élet* (Dies Erdenleben...), 29; [1:268]

- j) W. G. (William George) ASTON, *A History of Japanese Literature* (ASTON 1899) → *Littérature Japonaise* (ASTON 1902), ÚI, 1931. május 3.; PHV, 1931. június 14.
 1. EKIEN (Astonnál: Yekken), *Mult* (The Past...), 244 → (La passé...), 235; [1:265]
 2. EKIEN, *Szomorú dolgok* (Deary Things), 113 → (Choses tristes), 279; [1:265]
 3. YAMAZAKI SŌKAN („Jamazaki So-Kan”), *Holdvilág esőben* (Even in the rain, come forth...), 290 → (Même par pluie montre-toi...), 279; [1:266]

D) *Az Idegen költők (1942) japán versei*

- a) Georges BONNEAU, *La Farce japonaise...* (BONNEAU 1931), PHV, 1932. március 13. (Bonneau aztán – *La Sensibilité japonaise* című kötetében, majd az *Anthologie japonaise*-ben – címmel ellátva és részben módosított szöveggel közli a verseket; vö. ZÁGONYI 1986, 251, 48. j.; 1990, 50–51.)

Japáni népdalok

- I. *Szentjánosbogár* (Brûlant d’amour, les cigales...), 539
 II. *Madár* (Vous êtes le vent qui souffle;...), 539
 III. *Tavaszi* (La fleur qui tombe au printemps...), 540
 IV. *Hűség* (Parce que je vous aime...), 540; [2:63]
 V. *Sirály* (Si l’on demande l’heure de la marée...), 541; [2:63]
 VI. *Förgeteg* (Les fleurs ouvertes de la montagne...), 540
 VII. *Szüret* (J’ai jeté ma corde à crochet...), 540
 VIII. *Tücsök* (Mon amant, volez cette cigale...), 539; [2:63]
 IX. *Búcsú* (Je fus, pour lui dire adieu...), 540
 X. *Tűzvész* (Je souffre une grande souffrance...), 538

- b) MIYAMORI, *An Anthology of Haiku...* (MIYAMORI 1932), Ny, 1933. április 1.; ÚI, 1933. április 2., 1933. május 7., 1933. június 4.

1. BASHŌ, *A jóltevő* (The Sleeves of a Scarecrow), 190; [2:60]
 2. BASHŌ, *Magasan* (The Lark), 161
 3. BASHŌ, *Majom* (The Monkey), 179; [2:59]
 4. BASHŌ, *Nyomorúság* (The Year Has Drawn to a Close), 210; [2:57]
 5. BASHŌ, *Remete* (When Visiting a Noble-Minded Recluse), 184
 6. BASHŌ, *Szegénység* (Small Mosquitoes), 205; [2:57]
 7. BASHŌ, *Szentjánosbogár* (The Firefly Seen by Daylight), 141
 8. BASHŌ, *Tücsök* (The Cicada’s Shall), 215
 9. BASHŌ, *Vadkacsák* (Wild Ducks), 180; [2:65]

10. BASHŌ, *Válás (A Parting with Tōyō)*, 137; [2:57]
 11. BASHŌ, *Varjú (Crows on a Snowy Morning)*, 124
 12. BUSHI, *Macska, napraforgóval (A Cat)*, 779
 13. BUSON, *Eső (Spring Rain)*, 448; [2:59]
 14. BUSON, *Fésű (My Dead Wife's Comb)*, 446
 15. BUSON, *Harang (A Temple Bell and a Butterfly)*, 444; [2:65]
 16. BUSON, *Őszi éj (An Autumn Evening)*, 458; [2:58]
 17. BUSON, *Patak (The May Rains)*, 453
 18. BUSON, *Rablóvezér (The Autumn Moon and a Bandit)*, 459; [2:56]
 19. BUSON, *Sárga őszirózsa (Yellow Chrysanthemums)*, 449
 20. BUSON, *Tanyai képecske (A Hamlet of Peach-Blossoms)*, 455
 21. BUSON, *Vakember (A Blind Man)*, 441
 22. CHIYO-NI („Csigo-Ni”), *Halott fiacskám (Longing for a Departed Child)*, 421
 /REVON 1910, 396, ADLER–REVON, Karl Florenz szövegét adja, 375/
 23. CHŌJI, *Ó-év (The Departing Year)*, 801
 24. DANSUI („Dansiu”), *Madárijesztő (The Scarecrow)*, 387
 25. ETSUJIN (Endō, „Ecsujin”), *Tanács (The Spring Moon)*, 570
 26. ETSUJIN (Ochi, „Ecsujin”), *Szeretet (Gray Hair)*, 322
 27. FUGYOKU („Fogyoku”), *Hamutálca (The Harvest Moon)*, 392
 28. GEKKYŌ, *Csalogánydal (The Nightingale)*, 487; [2:67]
 29. GOMEI, *Lepkék (Butterflies and Departing Spring)*, 559; [2:60]
 30. GONSUI („Raizan”, először Miyamorinál is így, aztán javítva), *Apáca (At Saga)*, 234
 31. ISSA, *A dalnok (The Nightingale)*, 533
 32. ISSA, *Légy (The Fly)*, 532
 33. JAKUSHI, *A víg csavargó (Love and Snow)*, 669; [2:66]
 34. JŌSŌ, *Bagoly (An Owl)*, 279; [2:62]
 35. JŌSŌ, *Ezüst (The Winter Moon)*, 279; [2:61]
 36. JŌSŌ, *Vadkacsa (The Teal)*, 280; [2:62]
 37. KAKŌ, *Legyezőárus (The Fan-Pedlar)*, 396; [2:56]
 38. KI-ICHI („Ki-Csi”), *Gyémánt (Summer Ice)*, 704; [2:66]
 39. KIGIN, *Szerelem (Unconfessed Love)*, 122; [2:58]
 40. KIKAKU, *Kakuk (The Night Cuckoo)*, 258; [2:59]
 41. KINSHA, *Halászok (The Four-Handed Fish-Net)*, 610
 42. KUBOTA KUBONTA („Kubonta”, Kubota a családnév), *Valóság (A Toy-Kite)*, 698; [2:62]
 43. KYOKUSUI, *Harsány éj (The Sound of a Cataract)*, 362; [2:62]
 44. KYOSHI, *Kígyó (The Snake)*, 724
 45. MOSHI, *Az emberélet (Drama kana)*, 18
 46. ŌEMARU („Oeman”), *Pille (Snow and Butterflies)*, 563; [2:57]
 47. ONITSURA („Onicsura”), *Csalogány (The Nightingale)*, 238

48. ONITSURA („Onicsura”), *Intelem (To a Man who Asks Me to Be His Teacher)* 243; [2:57]
 49. ONITSURA („Onicsura”), *Ünnep (Flower-Viewing)*, 136 /REVON 1910, 395, ADLER–REVON 1926, 373/
 50. OTSUJI („Ocsuji”), *Hangom (My Voice)*, 697
 51. OTSUYŪ („Ocsuyu”), *Ősz (Scarecrows)*, 361; [2:60]
 52. RIYŪ, *Szű (A Tempest and Insects’ Voices)*, 360; [2:67]
 53. RYŌKWAN, *Ablak (The Moon of the Window)*, 603; [2:56]
 54. RYŪGA, *Orvos (The physician calls with the greeting...)*, 18
 55. SAIKAKU, *Hold (To-night’s Moon)*, 223
 56. SAIKAKU, *Tavaszi (The Change of Garments)*, 222
 57. SEIEN, *Pacsirta (The Skylark)*, 397
 58. SHICHŌ („Si-cso”), *Szín (The Voice of Spring)*, 733
 59. SHIKI (Masaoka Shiki, „Siki”), *Apám („Evening-Cicadas”)*, 621; [2:59]
 60. SHIKI (Masaoka Shiki, „Siki”), *Hajnalpír (Morning-Glories)*, 627
 61. SHIMPEI („Simpei”), *Arcok (Each and every face looks as if...)*, 17; [2:60]
 62. SHIRAO („Sirao”), *Hollófészek (Crows Nests)*, 505
 63. SODŌ, *Kettecskén (My Shadow)*, 226
 64. SHOKYŪ-NI („Sokyju Ni”), *Ibolyák (Violets)*, 439; [2:57]
 65. TAMA, *Papírsárkány (A Kite)*, 442; [2:56]
 66. TOSHI, *Ellentét (The First Snow)*, 829
 67. YAHA, *Zárt telek (Behold! Violets bloom within...)*, 315
 68. TEISHITSU, *Hold (The Moon Bright of Midnight...)*, 119; csak a „Révai, 1931” jelzésű kötetben található, 137

c) REVON, *Anthologie japonaise...* (REVON 1910), 1933. július 30.

1. CHIGHETSU-NI („Csikhecsu-ni”), *Apácabéka (De paille d’orge...)*, 394 /ADLER–REVON 1926, 372; MIYAMORI 1932, 413/; [1:65–66; itt feltételesen tartottam REVONT a vers közvetítőjéül]
2. CHIYO-NI („Tcsiyo”), *Kútvödör (Par les liserons...)*, 395 /ADLER–REVON 1926, 374; MIYAMORI 1932, 425/
3. CHIYO-NI („Tcsiyo”), *Özvegység (Au réveil je vois...)*, 396 /ADLER–REVON 1926, 373; MIYAMORI 1932, 440/; [2:64]
4. ISSA, *Egy milliomoshoz (Qu’est se qua son...)*, 398 /ADLER–REVON 376/
5. JOSEN („Jocenn”), *Virág (Les fleurs disent:...)* 394 /ADLER–REVON 372/
6. KARAI HACHIEMON („Kyoku”; REVON: „Kyōkou”, műfajmegjelölés), *Gúnyvers (De la pierre tombale...)*, 404 /ADLER–REVON, „Senyu” (helyesen: senryū), „Japán tulajdonképpeni epigrammája”, 376/
7. KINTSUNE („Bonze”, Kitsune szerzetes), *Hullás (Ce n’est pas seulement la neige...)*, 235 /ADLER–REVON 1926, 218/
8. KIYOWARA NO FUKAYABU, *Nyári éj (Dans la nuit d’été...)*, 106 /ADLER–REVON 1926, 106/

9. TAKAMURA, *Száműzetés* (Sur la Plaine de l'océan...), 109 /ADLER–REVON 1926, 108; GUNDERT 1929, 38/; [2:52–53]

E) *Kötetben meg nem jelent Miyamori-közvetítésű haikuk*

Ny, 1933. április 1.

1. KIKAKU, *Koldus* (*The Beggar*), 252; [2:58]
2. ROKKOTSU („Rokkocsu”), *Piros kötény* (*Red Aprons*), 809
3. RYŪSUI, *Kisgyermek* (*A Lost Child and a Firefly*), 386
4. SEIBI („Seidi”), *Udvariasság* (*The Bright Moon*), 577.
5. SHICHŌ („Sicsó”), *Lángész* (*The Winter Moon*), 729
6. SOSEKI, *Új cselédünk* (*The New Maid*), 679
7. TAI-U („Tai-a”), *Telefon* (*Telephone*), 835

ÚI, 1933. április 2., I. k. 14. sz. (*Japán virágzápor: Tíz új haiku*)

1. TAIGI, *Rabmadár* (*A Caged Nightingale*), 498; [2:66]

F) Georges BONNEAU, *Anthologie de la Poésie japonaise, 1935* (BONNEAU 1935), PHV, 1936. február 9.

1. ISHIKAWA TAKUBOKU, *Édesanyám* (*Jeu*), 135; [2:68]
2. ISHIKAWA TAKUBOKU, *Tékozló fiú* (*L'enfant prodigue*), 123; [2:61]
3. ISHIKAWA TAKUBOKU, *Sárkány* (*Le fil coupé*), 121; [2:68]
4. MASAOKA SHIKI (Miyamorinál csak az utónév, „Shiki”), *Fehér pillangó* (*Ame*), 175 /MIYAMORI 1932; nála hosszabb, pontosító címadással: *The Old Battlefield of Suma*, 622/; [2:53]
5. MASAOKA SHIKI, *Ellentét* (*Contraste*), 173
6. MASAOKA SHIKI, *Rekkenő éjszaka* (*Caille en cage*), 173
7. MASAOKA SHIKI, *Tavaszi éjszaka* (*Passant*), 173 /MIYAMORI 1932, 685/
8. MASAOKA SHIKI, *Utolsó dal* (*Dernière chanson*), 177 /MIYAMORI 1932, 634/; [2:60]
9. YOSANO AKIKO („Yosano Takiko”), *Az elhagyott halászbárka* (*La barque abandonnée*), 135